

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky a psychologie

Bakalářská práce

Aspekty mateřské podpory a péče
v zátěžových situacích -
biologické a pěstounské rodiny

Vypracovala: Gabriela Hessová
Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Štefánková, Ph. D.

České Budějovice 2016

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s využitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Dále prohlašuji, že v souladu s §47 zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 24. 6. 2016

.....

Gabriela Hessová

Poděkování

Na tomto místě chci velmi poděkovat vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Zuzaně Štefánkové, Ph.D., za odborné rady, ochotu a především její trpělivost. Také bych ráda poděkovala všem respondentům, kteří se zúčastnili výzkumu. Další poděkování patří mé rodině a blízkým, jež mě při psaní bakalářské práce podporovali.

Abstrakt práce

Název práce: Aspekty mateřské podpory a péče v zátěžových situacích – biologické a pěstounské rodiny

Autor práce: Gabriela Hessová

Vedoucí práce: Mgr. Zuzana Štefánková, Ph.D.

Počet stran: 71

Počet zdrojů: 57

Abstrakt

Bakalářská práce se zaměřuje na strategie zvládání zátěžových situací využívaných matkami. Cílem práce je kvalitativní analýza mateřské podpory a péče v situacích dětského stresu. Dále pak zprostředkování vhledu do zkušeností pěstounských matek. Práce je rozdělena do dvou částí. První část obsahuje kapitoly týkající se rodiny, citové vazby, regulace emocí a pěstounské péče.

Praktickou část tvoří 8 rozhovorů. Polovinu výzkumného souboru tvoří pěstounské matky a druhou část matky s vlastními, biologickými, dětmi. Metodou sběru dat byl polostrukturovaný „Rozhovor o vazbě“. Po analýze rozhovorů byla data zařazena do kategorií.

Výrazné rozdíly v užívání strategií matek mezi jednotlivými skupinami nalezeny nebyly. Byly zaznamenány vlivy podílející se na jejich výběru. Některé z nich jsou ovlivněny právě námi zkoumaným rodinným prostředím.

Klíčová slova: rodina, výchova, citová vazba, pěstounská péče, regulace emocí

Abstract

Title: Aspects of maternal support and care in stressful situations – biological and foster families

Author: Gabriela Hessová

Supervisor: Mgr. Zuzana Štefánková, Ph.D.

Number of pages: 71

Number of references: 57

Abstract

The bachelor thesis focuses on coping strategies used by mothers. The aim of this study is qualitative analysis of maternal support and care during children's stress. Furthermore, obtaining insight into the experiences of foster mothers. The thesis is divided into two parts. The theoretical part defines the family, the attachment, emotion regulation and the foster care.

The practical part consists of eight interviews. Half of this search group comprises the foster mothers and the second part is about the mothers with their own biological children. Data were collected through semi-structured "Interview about attachment". After analyzing the interviews data were categorized.

In this thesis weren't found significant differences in strategies used by mothers between chosen groups. We placed upon record factors affected their choices. Some of these factors are influenced by examined family environment.

Key words: family, raising child, attachment, foster care, emotion regulation

Obsah

I. Úvod	8
II. Teoretická část.....	9
1. Rodina	9
1.1 Funkce rodiny	10
1.2 Uspokojování potřeb v rámci rodiny.....	10
1.3 Způsoby výchovy v rodině.....	11
2. Citová vazba (attachment).....	14
2.1 Definování základních pojmů	14
2.2 Fáze vývoje citové vazby	15
2.3 Vzorce citové vazby.....	17
2.3.1 Mateřská sensitivita.....	19
2.4 Vnitřní pracovní model	20
2.4.1 Vnitřní pracovní model u předškolních dětí.....	20
2.4.2 Vnitřní pracovní model u dětí mladšího školního věku	21
2.5 Postavy, k nimž směřuje vazebné chování.....	21
2.6 Vybrané faktory působící na vztah matka-dítě	22
2.7 Vztah mezi typem citové vazby a výchovnými praktikami	23
3. Regulace emocí.....	24
4. Základní údaje o pěstounské péči	25
4.1 Děti přicházející do pěstounské péče	26
4.1.1 Ústavní péče.....	26
4.1.2 Psychická deprivace	26
4.1.3 Děti v pěstounské péči	27
4.2 Motivace a adaptace rodičů na přijetí dítěte.....	28
4.3 Utváření citové vazby v nové rodině	30
III. Empirická část.....	31
5. Metodologická východiska	31
5.1 Cíl výzkumu.....	31
5.2 Výzkumné otázky	31
5.3 Typ výzkumu	31
5.4 Výzkumná metoda	31
5.5 Uskutečnění rozhovorů	32
5.6 Výzkumný vzorek	32
6. Analýza dat	33
6.1 Strategie matek.....	33

6.1.1 Matky a děti v pěstounské péči	34
6. 1.2 Shrnutí zvládání zátěžových situací matkami pěstounských dětí	41
6.1.3 Matky a jejich biologické děti	43
6.1.4 Shrnutí	48
6.2 Zkušenosti pěstounských matek	49
7. Shrnutí výsledků	55
8. Diskuze	59
IV. Závěr	60
Příloha 1 Seznam témat rozhovoru	61
Příloha 2 Ukázky z rozhovorů	62
Seznam použitých zdrojů a literatury	67

I. Úvod

Pěstounská péče je aktuálním tématem již několik let. Zájem o to stát se pěstouny projevují lidé z různých důvodů a jejich přínos je nenahraditelný. V některých případech však dochází k tomu, že rodiče s dítětem nedokážou navázat fungující vztah. Z výše uvedených důvodů jsem si zvolila téma týkající se pěstounských rodin a strategie zvládání zátěže využívané matkami.

Bakalářská práce je tvořena dvěma částmi. Praktickou, v níž se zabývám tématem rodiny a výchovnými styly. Velkou část věnuji citové vazbě, jejímu utváření a faktorům, jež ji ovlivňují. Následuje část týkající se regulace emocí. Poté se zmiňuji o pěstounství a motivech rodičů k přijetí dítěte. Nakonec jsou uvedeny výzkumy týkající se vytváření vztahové vazby u dětí v náhradní péči.

Cílem druhé části je kvalitativní analýza mateřské podpory a péče v zátěžových situacích dvěma skupinami matek, kdy jednou z nich jsou právě matky, které mají děti v pěstounské péči. K tomu jsem využila polostrukturovaného rozhovoru, kdy jsem se zároveň snažila zachytit témata společná pěstounským matkám.

V průběhu analýzy rozhovorů, tedy při vytváření empirické části, jsem dospěla k závěru, že by bylo vhodné poupravit název bakalářské práce, aby byl více konkrétní a přiléhavější k jejímu obsahu.

II. Teoretická část

1. Rodina

Rodina je základní a nejdůležitější sociální skupinou, jež má významný vliv na psychický vývoj dítěte. Sobotková (2010) uvádí, že vzhledem ke složitosti rodinného systému neexistuje jednotná a všemi přijímaná definice rodiny. Kovařík a kol. (2004, str. 14) např. říká, že „rodina je – či může být – místem trvalých a hlubokých citových vztahů, vztahů na celý život“. Dle Bronfenbrennera (1979), amerického psychologa poukazujícího na vztah širšího sociálního kontextu a rodinného procesu, je rodina tzv. mikrosystémem, kde se vyvíjející jedinec seznamuje s různými vzorci aktivit, rolí a interpersonálních vztahů.

Rodinný systém je dynamický a za jeho jádro je považována interakce mezi jednotlivými členy, kteří svým chováním stimulují různé reakce ostatních (Matějček, 1992). Kvantita a kvalita zkušeností získaných v rodině modifikuje způsob prožívání, osvojení si různých vzorců chování, rozvoj osobnostních vlastností a poznávacích schopností (Vágnerová, 2012a).

Jedinec, i celá rodina, je ovlivňován dalšími systémy, subsystemy a jejich vzájemnými hranicemi. Kromě mikrosystému jsou rozlišovány další tři systémy:

- Mezosystém vypovídá o vzájemných vztazích mezi dvěma a více prostředími, ve kterých je vyvíjející se jedinec aktivním účastníkem.
- Exosystém zahrnuje jedno nebo více prostředí, v nichž se jedinec aktivně neparticipuje, ale přesto zde dochází k vzájemnému ovlivňování. Příkladem tohoto systému mohou být v případě dítěte pracoviště rodičů nebo jejich přátelé.
- Makrosystém je tvořen ideologiemi, dominantním politickým a ekonomickým systémem, zákony, hodnotami a tradicemi dané společnosti.

Všechny uvedené systémy jsou ovlivněny chronosystémem, tedy časovou dimenzí tohoto tzv. ekologického přístupu. V průběhu času dochází k proměnám společnosti a také k vývoji jedince (Bronfenbrenner, 1979). Je zřejmé, že uvedené změny mají vliv na vnímání různých událostí, např. rozvodu rodičů.

1.1 Funkce rodiny

Autoři, kteří se věnují psychologii rodiny, rozlišují několik jejich funkcí. Na některé z nich je možné usuzovat z předchozího textu.

Jednou z nich je **biologicko-reprodukční funkce**. V současné době dochází ke změnám ve způsobech partnerského a rodinného soužití. Příkladem mohou být rodiny s adoptovanými či pěstounskými dětmi nebo manželé, kteří nemohou mít potomky přirozenou cestou. Přesto však rodina zůstává základním prostředím pro reprodukci, a tedy uvedená funkce rodiny je nezbytnou podmínkou pro pokračování lidského druhu (Orshan, 2008).

Další je **ekonomická funkce** rodiny. Rodina by měla zabezpečit své potomky po materiální stránce natolik, jak je toho schopná.

Podstatné, z hlediska zaměření práce, jsou další dvě funkce. První je **výchovná, socializační funkce**. Šulová (2004, str. 122) uvádí, že díky socializaci v rodině dochází k „formování sebe sama jako samostatné osobnosti a současně sebe jako představitele společnosti a nositele její kultury.“

Soužitím s rodiči dochází pomocí identifikace a učení se nápodobou k předávání postojů, hodnot, norem a osvojení si různých vzorců chování týkajících se např. mužské a ženské role. Dítě je pak schopné lépe pochopit svět, který ho obklopuje (Matějček, 1992).

Poslední zmíněnou funkcí rodiny je **funkce emocionální**. V rodině se vytváří potřebné citové zázemí. Poskytování emocionální podpory dětem skrze lásku, akceptaci a určitý druh intimity má pozitivní vliv na sebeúctu, coping a snižuje výskyt problémového chování (Bowden, Friedman, Jones, 2003).

1.2 Uspokojování potřeb v rámci rodiny

V návaznosti na zmíněné funkce bychom mohli konstatovat, že rodina je místem, kde dochází k uspokojování základních psychických potřeb. Matějček (2005) vymezuje pět takových potřeb. Vychází přitom ze svých výzkumů v kojeneckých ústavech a dětských domovech.

Je to jednak **přiměřená stimulace** podněcující optimální rozvoj centrálního nervového systému. Množství a kvalita přicházejících podnětů by měla být přizpůsobena dítěti.

Dále je to **potřeba smysluplného světa**, určitého řádu, což je podmínkou pro jakékoliv učení. Dítě vychází z interakcí s dospělými, kteří tvoří rámec jeho vývoje, a vytváří si tak vhodné pracovní strategie.

Při naplnění třetí potřeby, **potřeby životní jistoty**, je dítě schopné odpoutat se od rodičů a prozkoumávat své okolí. Je podmínkou k překonání úzkosti.

Předposlední je **potřeba pozitivní identity**. Je závislá na přijetí rodiči a jejich způsobu chování k dítěti.

A konečně na pátém místě je **potřeba otevřené budoucnosti**. Její uspokojení umožňuje jedinci na něco se těšit, někam směřovat. Často je zmiňována v souvislosti s ústavní výchovou. Matějček (1994) říká, že děti jsou v dětských domovech více zaměřeny na přítomnost. Pojem budoucnost si mohou osvojit se svými „novými“ rodiči, kdy si ji společně plánují a spoluvytvářejí.

Uvedené uspokojování základních potřeb je vzájemné. Dítě svým rodičům poskytuje nový rozměr časového prožívání, obohacuje je o nové zážitky a zkušenosti, jež nemohou být nabyty jinak. Bezdětní partneři se proto často stávají náhradními rodiči (Kovařík et al., 2004).

1.3 Způsoby výchovy v rodině

Výchova, záměrné působení na jedince směřující k určitému cíli, patří mezi vnější podmínky determinující vývoj osobnosti. Je zprostředkována interakcemi a komunikací mezi dospělými a dětmi. Rodiče využívají různé prostředky a metody. Formování jedince není jednosměrné. Dochází zde k vzájemnému ovlivňování prožívání a chování jak dětí, tak jejich vychovatelů (Čáp, 1996).

Styly rodičovského působení jsou relativně stabilní, avšak jsou ovlivňovány osobnostními charakteristikami dětí, osobnostními charakteristikami, vědomostmi a zkušenostmi rodičů a v neposlední řadě také sociální, kulturní a ekonomickou situací, v níž se rodina nachází (Čáp, 1996). Dochází zde k cirkulárnímu ovlivňování vyjmenovaných činitelů. Výchovné působení je tedy v určité míře závislé na fázi rodinného života, vývoji dětí, změnách ve společnosti a dalších situačních faktorech. Prostor pro hlubší zkoumání nabízejí i různé typy rodin, tedy úplné, neúplné a doplněné (Gillernová, 2011).

Zmíněnými interakcemi se zabývá mnoho autorů, například Helus (2007) poukazuje na možné působení struktury rodiny. Pro tzv. funkční/skrytou neúplnost je typickým rysem „nefunkčnost“ jednoho z rodičů. Uvedená situace může u dítěte iniciovat

chování sloužící k upoutání pozornosti tohoto rodiče, projevující se jako výtržnictví či agresivita, čímž může ovlivnit projevy rodiče, který reaguje například lhostejností, tj. vyšší volností pro dítě, nebo naopak jeho trestáním.

V průběhu 20. století bylo formulováno několik typologií vymezujících způsoby výchovy. Zmíníme se pouze o dvou z nich.

První je využíván zejména v zahraničních studiích a jeho autorkou je Baumrindová (1971 in Pizarro, 2011). Vedle uvedených způsobů výchovy také na základě výsledků z longitudinálního výzkumu rodin s předškolními dětmi uvádí projevy dětí v závislosti na výchově. Uvažuje o tzv. autoritářském stylu rodičů. Rodiče se snaží kontrolovat, řídit a formovat chování dětí, na které kladou velké nároky. Nejsou ochotni tolerovat jejich nevhodné chování. Vyžadují od nich poslušnost a regulaci jejich projevů. Dětem své požadavky nevysvětlují a snaží se jim vštípit konvenční hodnoty. Chlapci v těchto rodinách vykazují hostilní a vzdorovité chování, dívky se jeví jako závislé a submisivní.

Další je tzv. autoritativní styl. Rodiče mají, jako u předchozího způsobu výchovy, vysoké požadavky a očekávají, že je děti budou respektovat. Ovšem jsou zároveň podporující, milující a akceptují potřeby a přání dětí. Autoritativní vedení podporuje u jedinců soutěživost a u dívek zaměření na výkon.

Poslední je tzv. shovívavý (*permissive*) styl charakterizovaný výchovou bez trestů, akceptací tužeb a impulzů dětí. Rodiče vysvětlují rodinná pravidla. Do té míry, co je to možné, nechávají děti samotné regulovat jejich aktivity. Bez ohledu na gender jsou jejich potomci ve srovnání s ostatními styly méně výkonově orientovaní a dívky jsou méně asertivní.

V některých publikacích se setkáme s rozdělením na čtyři kategorie, neboť typologie Baumrindové (1971 in Pizarro, 2011) byla rozšířena Maccobyovou a Martinem (1983, in Pizzaro, 2011), kteří rozdělili třetí typ na shovívavý (*indulgent*) a zanedbávající (*neglecting*) rodičovský způsob výchovy. Výše uvedený model na rozdíl od následujícího přímo nehovoří o kladném či záporném emočním vztahu, ale o akceptujících a odmítajících rodičích.

Druhý model způsobu výchovy v rodině, využívaný v českých výzkumech, je rozdělen do devíti polí a nese název „Dotazník o způsobu výchovy v rodině“. Autory vytvořeného dotazníku jsou Čáp a Boschek (1994, in Gillernová, 2004).

Emoční vztah	Výchovné řízení			
	Silné	Střední	Slabé	Rozporné
Záporný	1		2	3
Záporně kladný	9			
Kladný	4	5	6	7
Extrémně kladný			8	

Z tabulky vyplývá, že rodičovský styl výchovy vychází z kombinace výchovného řízení a emočního vztahu rodiče k dítěti. Dimenze řízení se vztahuje k míře, rozsahu a kontrole požadavků na jedné straně a volnosti na straně druhé. Kladný a záporný vztah vypovídá o akceptaci, projevech lásky a podílení se rodičů na činnostech jejich dětí. Vzájemným spojením vzniká rodinná atmosféra působící na jednotlivé členy.

Do jakého pole bude na základě výsledků v dotazníku zařazena určitá rodina, vypovídá tak o možném působení na dítě a možnostech jeho dalšího vývoje. Jedná se o podrobnější úvahy nad kombinací výchovného řízení a emočního vztahu v různých kvantitativních stupních i kvalitativně odlišných formách. Samozřejmě i takto získané informace jsou obecné a opomíjejí některé individuální znaky (Čáp, 1996).

Čáp (1996) syntetizuje výsledky studií, které se zabývají vývojem osobnosti ve spojitosti s výchovným působením rodičů. V závislosti na způsobu výchovy mohou rodiče buď ztěžovat, nebo podporovat optimální rozvoj schopností dítěte. Vliv na působení výchovných metod má genderová příslušnost.

Zjednodušeně popsáno jsou nejvýhodnějšími způsoby výchovy ty, jež jsou uvedené v poli osm a pět. V tomto případě je rozvíjena svědomitost, vytrvalost, sebeovládání a stabilita jedince. Naproti tomu záporný emoční vztah k dítěti společně se slabým/rozporným řízením má opačné účinky. Dále pak záporný emoční vztah bez ohledu na výchovné řízení ztěžuje, až narušuje interiorizaci a exteriorizaci norem. Zároveň autor upozorňuje na to, že první zmíněná kombinace emočního vztahu a výchovy může podpořit rozvoj závislosti na druhých, horší zvládání zvýšených požadavků v dalším vývoji a druhý typ naopak vede k nezávislosti a družnosti u chlapců.

2. Citová vazba (attachment)

Autorem konceptu citové vazby neboli attachmentu je John Bowlby. Dané oblasti se začal věnovat především díky své práci s dětmi se závažnými poruchami chování a mladými delikventy. Ovšem také díky spolupráci se Světovou zdravotnickou organizací, kterou byl požádán, aby se zabýval otázkou duševního zdraví dětí bez domova. Bowlby tak měl možnost seznámit se s pracemi několika nezávislých výzkumníků zkoumajících ve 30. a 40. letech 20. století vliv dlouhodobé institucionální péče nebo časté změny mateřské postavy na vývoj osobnosti dítěte v raném věku (Bowlby, 2005). Později se společně se svými kolegy začal hlouběji zabírat touto problematikou. Jak sám Bowlby uvádí, jeho přístup „propojuje psychoanalýzu s těžištěm současné biologie“ (Bowlby, 2010, str. 32).

2.1 Definování základních pojmů

Citová vazba, o níž jsem se zmínila výše, vzniká na základě raných interakcí ovlivněných postojem a vztahem pečující osoby k dítěti a mající vliv na jeho vývoj (Vrtbovská, 2010). Ainsworthová (1964) zdůrazňuje, že ve vztahu matka-dítě jsou oba dva aktivními účastníky. Chování jednoho evokuje odpověď druhé osoby a zároveň iniciuje řetězec interakcí sloužící k vytvoření citové vazby. Dítě je tedy také schopno přebrat iniciativu při vytváření emocionálního pouta.

Dítě si vytváří citovou vazbu k primární osobě, kterou vnímá jako silnější a chytřejší. V průběhu života si však jedinec utváří mnoho důležitých emočních vazeb, jež nejsou ve všech svých rysech shodné s vazbou k této osobě. Společnými znaky je trvalost vztahů, důležitost druhého, který není nahraditelný jiným jedincem. Dále se vyznačují touhou po vzájemné blízkosti a kontaktu s danou osobou. Charakteristické je rozrušení při nedobrovolné separaci. Kritériem uváděným pouze u prvotní emoční vazby dítěte je hledání jistoty a útěchy u primární osoby (Ainsworth 1989, in Cassidy 1999).

Bowlby (2010) uvádí, že citová vazba je spojená s intenzivními emocemi. Pokud není narušena její kontinuita, jedinec získává pocit bezpečí. Avšak v případě ztráty nebo odloučení od vazebné postavy vzniká u dítěte úzkost, vztek a zármutek.

Dítě, které je k nějaké osobě citově připoutané, ji vyhledává zejména v době, kdy se nachází ve stresu, je polekané nebo nemocné. Formy chování, jež využívá k dosažení tohoto cíle, nazýváme vazebným chováním (Bowlby, 2005).

Ainsworthová (1964) ve svém výzkumu rozlišuje 13 vzorců chování, které jsou zaměřeny pouze k vazebné postavě. Mezi ně patří zaměřená senzomotorická koordinace nebo úsměv. Autorka říká, že rozšiřuje Bowlbyho práci, avšak ani její výčet není úplný.

Vazebné chování se u většiny dětí objevuje mezi šestým až devátým měsícem, jeho počátek je vázán na vývoj dítěte. V průběhu druhého a třetího roku se vazebné chování objevuje se stejnou intenzitou a frekvencí jako tomu bylo v prvním roce. Poté je méně časté, ale nikdy nevymizí úplně. Ovšem již od druhého roku se mění okolnosti aktivující uvedené chování, například v situaci, kdy si dítě uvědomuje hrozící odchod matky a také k jeho terminaci může dojít hlasem matky a nikoliv její fyzickou přítomností (Bowlby, 2010).

Kromě uvedeného typu chování se Bowlby (2010) v interakci mezi matkou a dítětem zabývá třemi typy chování.

Druhým typem chování je hra a prozkoumávání okolí. Slouží k získávání nových informací. Je vyvoláváno neznámými, zajímavými podněty. K ukončení může dojít obeznámením se s objektem nebo aktivací vazebného chování. Matka dítěti poskytuje bezpečnou základnu k exploraci v neznámém prostředí (Ainsworth, 1985). Tyto dva druhy chování jsou na sobě závislé a jak dítě, tak matka se mezi nimi snaží udržovat rovnováhu. Například Carr, Dabbs a Carr (1975) na základě svého výzkumu dospěli k závěru, že děti, jejichž matky byly přítomny v místnosti, se více věnovaly hře.

Dalším typem je pečující chování matky, které stejně jako vazebné chování dítěte slouží ke snížení vzdálenosti, tedy zprostředkování blízkosti mezi ním a matkou. Přestože je v naší kultuře situace jiná, vzhledem k ponechání dítěte v péči jiného člověka z důvodu různých osobních nebo ekonomických důvodů, matky často prožívají silné nutkání být dítěti na blízku.

V závěru autor zmiňuje dva způsoby chování matky, jedním jsou činnosti konkurující péči o dítě jako plnění požadavků ostatních členů rodiny a udržování chodu domácnosti. Druhým způsobem je chování neslučitelné s pečujícím chováním matky. Do uvedené kategorie patří odpor ke kontaktu s dítětem nebo jeho projevům (Bowlby, 2010).

2.2 Fáze vývoje citové vazby

Vývoj citové vazby je závislý na percepčních a kognitivních schopnostech dítěte (Kulísek, 2000). Zároveň je vybaven řadou behaviorálních systémů významných pro rozvoj citové vazby (Bowlby, 2010).

Ainsworthová (1972) na základě svých pozorování v Ugandě a v Baltimoru popsala čtyři fáze vývoje vztahu mezi matkou a dítětem (in Colin, 1996). Uvedené fáze korespondují s rozdělením Johna Bowlbyho (2010).

Dle některých autorů se vazba vyvíjí již před narozením dítěte a vychází především z postojů matky k dítěti. Vytvoření citové vazby může být ztíženo komplikovaným těhotenstvím či separací v prvním roce dítěte z důvodu nemoci matky nebo dítěte (Matoušek, 2003).

První fáze trvá od narození do tří měsíců. Dítě zatím nerozlišuje mezi jednotlivými osobami, které o něj pečují a chová se k nim podobným způsobem (Bowlby, 2010). Hlavní roli zde mají reflexy, tj. pláč, uchopování a později úsměv, jimiž si zajišťuje blízkost a péči druhých. (Ainsworth, 1972 in Colin, 1996).

Další fáze je vymezena od čtvrtého měsíce do půl roku dítěte (Bowlby, 2010). Je označována jako počátek vytváření citového pouta (attachment-in-the-making). U dítěte během čtvrtého měsíce dochází ke zvyšování frekvence úsměvů orientovaných ke známým jedincům. Jeho diferenciaci osob je již založena na vizuálním podnětu. Kojenci postupně v průběhu 5. a 6. měsíce vyhledávají kontakt s pečujícími osobami spíše nežli s cizími lidmi jsou jimi snadněji utišení (Ainsworth, 1972 in Colin, 1996). Na základě výzkumů bylo zjištěno, že pokud jsou děti v této fázi umístěny do pěstounské péče, jsou schopny se relativně snadno přizpůsobit novým pečujícím osobám a změně prostředí (Colin, 1996).

Třetí fáze, označovaná jako vyhraněné citové přilnutí (clear-cut attachment), začíná během sedmého měsíce dítěte (Kulisek, 2000). René Spitz poukazuje na specifický vztah dítěte k matce, která již není tak snadno nahraditelná jako v předchozí fázi. Stává se pro něj nejdůležitějším známým člověkem (Vágnerová, 2012a). Již můžeme hovořit o vytvoření plnohodnotné citové vazby k primární osobě také vzhledem k tomu, že dítě je schopné přemýšlet o jedincích, přestože nejsou v jeho zrakovém poli. Zároveň se postupně rozšiřuje repertoár vazebného chování díky rozvoji lokomoce, a to o možnost následování primární osoby. Současně je matka využívána jako základna pro zkoumání okolí. Do jaké míry se dítě od matky vzdálí, záleží na situačních faktorech (Ainsworth, 1972 in Colin, 1996).

V poslední fázi, přibližně od tří let, se utváří tzv. partnerství korigované k cíli. Vzhledem k pozornosti zaměřené k matce si dítě tvoří představu o tom, čím je její chování ovlivňováno a snaží se působit na její plány a cíle (Bowlby, 2010).

2.3 Vzorce citové vazby

Na vytvoření čtyř typů citové vazby se podílely žákyně Johna Bowlbyho. Jednou z nich byla Mary S. Ainsworthová. Na základě pozorování interakcí matka-dítě si povšimla vztahu mezi přístupem matky k dítěti a jeho následným chování. Vyvinula proto speciální experimentální proceduru „Test neznámé situace“ (Willerton, 2012)

Vrtbovská (2010) uvádí standardní průběh experimentu:

1. matka s dítětem vstoupí do neznámé místnosti
2. matka v místnosti zůstává a poskytuje mu jen nezbytně nutnou podporu
3. do místnosti přijde cizí osoba
4. matka odejde
5. matka se vrací a cizí člověk odchází
6. matka opět opouští místnost a dítě zůstává samo
7. cizí člověk přijde a snaží se utišit dítě
8. matka se vrací

V situaci, kdy postupně dochází ke zvyšování stresu dítěte a zároveň tedy k aktivaci vazebného systému, je možné sledovat rozdíly v tom, zdali dítě dokáže využít svou matku jako bezpečnou základnu pro zkoumání prostředí. Získáváme údaje o měnící se rovnováze mezi citovou vazbou a explorací. Dále si všímáme reakce na příchod a odchod matky, a jestli je dítě schopné získat od ní potřebnou útěchu (Bowlby, 2010).

S použitím této metody, využívané pro děti od 12. do 19. měsíce, vytvořila tři typy organizace citové vazby (Brisch, 2011).

Jednotlivé typy budeme charakterizovat dle výsledků studie Ainsworthové kolegů (1978 in Ainsworth, 1985).

Děti s **vyhýbavým typem citového přilnutí**, také označovaného jako kategorie A, v průběhu všech částí experimentu prozkoumávají prostředí. Nejsou znepokojené při odchodu matky a při jejím návratu se jí vyhýbají. Vzhledem k nedůvěře ve vztahu s matkou s ní neudrží blízký kontakt a inhibují projevy emocí. Matky těchto dětí se jeví jako odmítající. Jejich pozitivní emoce k dítěti jsou často zakryté hněvem a podrážděním. Protože je jejich vazbové chování aktivováno, zažívají konflikt. Stejně jako kojenci touží po kontaktu s matkou, ale zároveň se bojí odmítnutí a na základě zkušeností volí defenzivní strategii.

Chování dětí zařazených do kategorie C, **odmítavý nebo také ambivalentní typ**, je v průběhu experimentu jiné. Děti mají tendenci být na pozoru před přichozím cizincem.

Při odchodu matky se projeví intenzivní rozrušení. Během jejího návratu sice vyjadřují touhu být jí nablízku, ale zároveň vůči ní projevují zlost. Jejich chování se odvíjí od interakcí s matkou, jež nekonzistentně odpovídá na jejich signály. V některých situacích je ignoruje, nebo naopak je její chování vůči dítěti obtěžující.

Děti s **jistou citovou vazbou**, v kategorii B, jsou schopné explorační při fyzické přítomnosti vazebné postavy. Menší výskyt je zaznamenán i při její nepřítomnosti. Poté, co matka odejde z místnosti, je pravděpodobné, že se na základě vnitřního pracovního modelu stále domnívají, že je pro ně dostupná. Jakmile se opět objeví, jsou si svým předpokladem jisty. Po jejím návratu iniciují pozitivní interakce a následně jsou schopny průzkumu okolí.

Během pozorování v domácím prostředí jistě připoutané děti méně pláčou při separaci od matky, pozitivněji ji vítají při návratu a více s ní spolupracují, pokud má matka nějaké požadavky.

Ve srovnání s matkami dětí zařazených do kategorie A a C jsou schopné přesněji chápat signály dětí, odpovídat na ně přiměřeně a bez prodlení. Děti s jistým typem citové vazby si proto vytvářejí takové vnitřní pracovní modely svých matek jako osob, na které se mohou spolehnout a které jsou dostupné a připravené pomoci v případě zátěže.

Vrtbovská (2010) ke každému vzorci citové vazby udává procentuální výskyt takových dětí v populaci. Přibližně 55-65% je jistě připoutaných dětí, dále jsou to děti z kategorie A a nejméně je zaznamenáno dětí s ambivalentní citovou vazbou.

Druhou žákyní Johna Bowlbyho rozšiřující danou oblast byla Mainová. Společně s Westonovou (1981) zkoumaly kvalitu vztahu dětí v batolecím období k matkám a otcům. Zjistily, že některé děti nemohou být zařazeny ani do jedné výše uvedené kategorie a označily je jako neklasifikovatelné (unclassifiable). Vazbové chování je u dítěte aktivováno, ale neobjevuje se jednoznačná strategie chování. Poté, co se matka poprvé vrátí do místnosti, je chování dítěte podobné tomu, jaké vykazují jistě připoutané děti, ovšem při druhém návratu se jeho projevy shodují s dětmi v kategoriích A a C. Další charakteristikou je extrémní vzrušení či chaotické chování, kdy se pohybují směrem k matce a vzápětí od ní. Popsaný dezorganizovaný-dezorientovaný vzorec chování se vyskytuje především u dětí zanedbávaných, týraných a zneužívaných (Siegel, 1999 in Vrtbovská 2010).

Vrtbovská (2010) rozšiřuje zmíněné rozdělení o tzv. žádný attachment. Jedná se o děti, které do tří let žily v ústavní péči. Vzhledem k častému střídání pečovateli neměly možnost vytvořit si vazbu k jedné osobě a poutají se nahodile k někomu, kdo v dané chvíli uspokojuje jejich potřeby.

2.3.1 Mateřská sensitivita

Koncept mateřské sensitivity provází již výzkumy Ainsworthové (1967) a má významný podíl na utváření vzorců citové vazby popsanych v předchozí kapitole. Podle jejího pojetí citlivá péče je charakterizována pozorným vnímáním signálů dítěte, jejich přesnou interpretací a vhodnou dostatečně rychlou reakcí. Snížená sensitivita není definována hostilním a nepříjemným chováním, avšak vazebná osoba není schopna rozpoznat požadavky dítěte nebo se jí nedaří být jeho oporou. Dítě své signály tak může vnímat jako neefektivní, či dokonce kontraproduktivní (in Colin, 1996).

Rodiče se často obávají toho, jaký vliv na kojence může mít okamžité uspokojení potřeb, zda by neměli spíše učit dítě určité míře frustrační tolerance od narození. Brisch (2011) píše, že se představy o tom, co podporuje růst dítěte, nebo kdy již dochází k jeho přetěžování, rozcházejí. S rostoucím věkem se zvyšuje schopnost čekat na uspokojení potřeby. Avšak vždy by měl být brán ohled na to, aby dítě nebylo přetěžováno. Neboť při emocionální zátěži, jež není schopno zvládnout, je rozvoj seberegulace spíše narušen nežli podporován.

Mateřská sensitivita je jedinečným faktorem v raném socioafektivním vývoji. Z výzkumů vyplývá spojitost mezi senzitivitou v situacích zátěže a menším výskytem problémového chování. Stejně tak předpovídá rozvoj sociálních kompetencí. Pokud matky citlivě reagují na pozitivní i negativní emoce dětí, ty si pak vytvářejí vhodné strategie emoční regulace. Jsou schopné přijatelným způsobem projevit své potřeby i negativní emoce, což nelze říci o dětech, jejichž matky se chovají senzitivně pouze v nezátěžových situacích.

Mezi proměnné byl zařazen i temperament dítěte. Zde autoři došli k závěru, že vliv mateřské citlivosti v zátěžové situaci se liší v závislosti na temperamentu dítěte. U dětí s vysokou emoční reaktivitou byl zaznamenán pozitivní efekt, kdy si děti vytváří adaptivní regulaci emocí a dochází k rozvoji kooperativního chování. Naproti tomu u batolat s nižší emoční reaktivitou byla mateřská senzitivita spojena s dysregulací. Vysvětlením může být, že zásah rodiče vnímají jako obtěžující a výsledkem je oslabení jejich schopnosti regulace (Blankson, Leerkes, O'Brien, 2009).

2.4 Vnitřní pracovní model

Bowlby (2010) pokládá za důležité popsat tzv. vnitřní model fungování citové vazby, jež je také centrálním aspektem psychoanalytické teorie. Hovoří o jeho vztahu k vývoji osobnosti a fungování jedince (Bowlby, 2012).

Vnitřní pracovní model je mentální reprezentací vycházející z raných interakcí. Jedinec si současně vytváří vnitřní model vazebné postavy a sebe sama. Determinuje interpretaci chování pečující osoby a způsob, jakým na ně odpovídá. (Bowlby, 2012). Ačkoliv se dítě projevuje v různých situacích odlišným způsobem, vytvořená vnitřní organizace udržuje určitou konzistenci ve vzorcích jeho chování napříč různými kontexty (Ainsworth, 1985).

Pokud se pečující osoba požadavkům dítěte posmívá nebo odmítá uspokojit potřebu podpory v situacích zátěže, u dítěte se na základě těchto zkušeností vyvíjí mentální reprezentace vypovídající nejen o nedostupnosti vazebné postavy, ale zároveň vidí sebe jako jedince, který není hoden pomoci (Bretherton, 1985).

2.4.1 Vnitřní pracovní model u předškolních dětí

Mezi 3. -5. rokem dochází k vývoji jazykových schopností, sémantické paměti a schopnosti manipulace s mentální reprezentací. Současně se zvyšuje schopnost dítěte je lépe organizovat. Jedinec si vytváří detailnější model citové vazby. Efektivnější jsou také jejich behaviorální strategie sloužící k dosažení cíle. Děti jsou schopné povšimnout si rozporu mezi tím, co očekávaly a jak situace nakonec proběhla. Poté začlení nové informace do mentální reprezentace.

Děti s jistým typem citové vazby jsou přesnější při vnímání a interpretaci chování vazebné postavy. Vzhledem k tomu si vytvářejí komplexnější a diferencovanější vnitřní pracovní model. Tyto předškolní děti je také snáze reorganizují nežli jedinci s nejistým typem citové vazby (Colinová, 1996).

2.4.2 Vnitřní pracovní model u dětí mladšího školního věku

Colinová (1996) opět nejprve poukazuje na vývoj dítěte. V tomto období se postupně rozvíjí metakognice. Kolem 6. roku je většina dětí do určité míry schopna přemýšlet o svých myšlenkách a regulovat je. Mohou již zvažovat možnost, zdali to, co matka říká, je pravda. Děti v mladším školním věku si mohou vytvořit hierarchicky organizovaný model zahrnující protikladné vlastnosti vycházející ze dvou úhlů pohledu, a to dítěte a matky.

Crittendenová (1994 in Colin, 1996) dodává, že děti s vyhýbavým vzorcem citové vazby mají dva nezávislé vnitřní modely sebe sama. Jeden reprezentuje přesvědčení dítěte, jež má samo o sobě, a druhý je vázán na zkušenosti dítěte se způsoby chování rodičů k němu jako někoho, kdo není hoden láskyplné péče. Ve srovnání s dětmi s jistým typem citové vazby je méně pravděpodobné pozměnění stávajících vnitřních modelů.

2.5 Postavy, k nimž směřuje vazebné chování

Dítě si vytváří citovou vazbu již během prvního roku k několika pečujícím osobám. Bowlby (2010) je označuje jako hlavní a vedlejší vazebné postavy. Koho si dítě vybere, závisí na složení domácnosti, v níž žije. Hlavní vazebnou postavou je nejčastěji matka. Otec, sourozenci či prarodiče jsou lidé, mezi nimiž nachází své vedlejší vazebné postavy.

Schaffer a Emersonová (1964) uvádí, že dítě si nejprve vytvoří specifický vztah k jedné osobě a poté pozvolna k dalším jedincům. Dle výzkumu většina dětí má v osmnácti měsících více vazebných postav. Společně s Ainsworthovou (1967 in Bowlby 2010) se shodují na pozitivní korelaci mezi kvalitou citové vazby k hlavní postavě a pravděpodobností zaměření sociálního chování k dalším postavám. Bowlby (2010) poukazuje na skutečnost, že vazebná postava může být zároveň partnerem ve hře. Tyto role se vzájemně nevylučují.

Hierarchie pečujících osob je ovlivněna několika faktory. Řadíme sem množství času, kdy se o něj stará, kvalitu péče a emocionální angažovanost (Colin, 1996). Dítě vyhledává určitého jedince v souladu s jeho dostupností a mírou zátěže. Pokud není matka přítomna, je schopné při hrožícím nebezpečí využít k zajištění pocitu bezpečí vedlejší vazebnou postavu. Ovšem čím silnější je zažívaný strach, dítě je unavené nebo nemocné, tím naléhavěji trvá na její přítomnosti (Brisch, 2011).

2.6 Vybrané faktory působící na vztah matka-dítě

Na kvalitu citové vazby mají vliv charakteristiky matky, ale také dispozice dítěte. Jedním z nich je mateřská senzitivita, o níž je již pojednáno výše ve spojitosti s typy citové vazby a emoční regulací.

Dále ovlivňuje vztah dítěte s vazebnou postavou **reprezentace citové vazby rodičů**, jedná se o tzv. mezigenerační přenos. Předkládáme zde dvě studie zabývající se danou problematikou. Obě považují za klíčovou proměnu reflektivní funkci rodiče, která zprostředkovává vztah vzorce citové vazby dítěte a reprezentace vztahové vazby u rodičů. Uvedenou funkci definují jako schopnost porozumění chování dítěte v souvislosti s jeho vnitřním světem, tedy myšlenkami, pocity, přáním či očekáváním ve vztahu s nimi. Pozornost zaměřená k vnitřním procesům druhého je spojena s tím, jak je jedinec všímavý k sobě samému.

Pochopení dítěte vychází z vlastní vztahové historie rodičů. Rodiče hovořící souvisle a koherentně o zážitcích z dětství v rozhovoru o vazbě, tj. „Adult Attachment interview“, jsou citlivější k vnitřnímu světu dítěte. (Fonagy et al., 1991). Následné výzkumy taktéž poukazují na pozitivní korelaci mezi jistou/autonomní kategorií matky a schopností reflexe. Stejně tak vzorec citové vazby u dětí, kromě kategorie A, se jeví závislý na úrovni reflektivní funkce (Bernbach et al., 2005).

Dle Wallina (2007) jistí/autonomní rodiče vychovávají děti s jistou citovou vazbou. Naproti tomu zahlcený/ roztržitý „stav mysli“ předpovídá ambivalentní typ vztahové vazby u dítěte. Rodiče klasifikováni jako „odmítaví“ mají děti vykazující vyhýbavý typ citové vazby. A nakonec děti s dezorganizovaným attachmentem jsou spojovány s rodiči s nevyřešeným/ nerozhodným stavem mysli.

Van IJzendoorn (1995) uvádí výsledky metaanalýzy 18 studií, jež vypovídají o 75% pravděpodobnosti, s níž je mentální reprezentace citové vazby matky zjištěná za pomoci AAI zaznamenána u dítěte v „Testu neznámé situace“, pokud rozlišuje pouze mezi jistou a nejistou citovou vazbou.

Některé výzkumy dokonce poukazují na mezigenerační přenos přes tři generace. Stejný typ vztahové vazby byl nalezen u 42 % triád, prababička-matka-dítě, které bylo v kojeneckém věku. Ukázalo se, že nejpřesnější byla předpověď v případě jistého vzorce citové vazby (Hautamäki et al., 2010).

Druhým často uváděným faktorem je **temperament** dítěte. Na vztah mezi citovou vazbou a temperamentem existují dva názory. Na jednu stranu pohled na danou

problematiku přijímaný zejména psychology věnujícími se teorii vztahové vazby je takový, že temperament bezprostředně neovlivňuje vztah mezi matkou a dítětem, neboť dokonce při složitém temperamentu dítěte je díky vhodné péči možné utvoření jisté citové vazby (Stroufe, 1985 in Belsky, 1999).

Chessová a Thomas (1982 in Belsky, 1999) naopak říkají, že temperament ovlivňuje vývoj attachmentu skrze interakci matky s dítětem. Je jimi považován za hlavní determinantu chování dítěte v „Testu neznámé situace“.

Fox (1995 in Dozier et al., 2001) říká, že temperament dítěte, jeho emocionalita a reaktivita, pravděpodobně zprostředkovávají vztah mezi matčíným stavem mysli a citovou vazbou dítěte. Naproti tomu pozdější výzkum tyto závěry nepotvrdil. Namísto toho usuzuje na větší vliv vlastností primární osoby nežli na vliv temperament a jiné genetické faktory (Dozier et al., 2001).

2.7 Vztah mezi typem citové vazby a výchovnými praktikami

Vztah mezi typem citové vazby a výchovným stylem matky je jedním z dalších témat vztahujících se k rané interakci. Jak jsme si ukázali, ta může být ovlivněna chováním matky i projevy dítěte. Zde zmíníme některé výchovné praktiky rodičů a jejich provázanost se vzorcí citové vazby.

Barnett, Kidwell a Leung (1998) zkombinovali pozorování předškolních dětí v přirozeném prostředí a sledování jejich hry v laboratorních podmínkách. Dle jejich studie jsou matky jistě připoutaných dětí více akceptujícími a vřelými. Dále uvádějí, že v případě špatného chování dítěte přistupují častěji k verbálnímu vysvětlení nežli k užití tělesných trestů. Při pozorování byl zjištěn u těchto dyád menší výskyt restriktivního chování. Naopak během hry byly matky dětí s nejistým typem citové vazby více kontrolující a využívaly více trestů. Avšak autoři upozorňují před zjednodušenou interpretací výsledků. Nelze říci, že kontrolující chování a užívání tělesných trestů je přímo spojeno vytvořením nejisté vztahové vazby.

Objevíli zde vztah mezi typem citové vazby a tím, jak matky percipovaly výchovné praktiky svých pečujících osob. Matky s dítětem s nejistou citovou vazbou je popisovaly jako kontrolující a zpravidla nepodporující jejich autonomii. Což odkazuje na zde již uváděný důležitý vliv mentální reprezentace matky na interakce s dítětem.

Další výzkum byl zaměřen na děti ve věku 4-11 let. Autoři našli pozitivní korelaci mezi jistým typem citové vazby a autoritativním způsobem výchovy, tj. vysokou úrovní vřelosti, podpory autonomie a monitorováním chování. Dvě poslední jmenované charakteristiky jsou zároveň spojeny s pozitivní reprezentací sebe sama i matky. Naopak nedostatečná vřelost ve vztahu matka-dítě samostatně, nebo společně se selháním při stanovení vhodných limitů chování, hraje roli při utváření negativní percepce vazebné postavy (Doyle, Karavasilis, Markiewicz, 2003).

3. Regulace emocí

Lidé využívají různé strategie, jimiž ovlivňují intenzitu svého emočního stavu. Emoční regulace může být vědomá nebo nevědomá, automatická nebo kontrolovaná (Stuchlíková, 2007). V předškolním věku se u dětí rozvíjí sice stále ještě slabá, ale zároveň zlepšující se kontrola emocí a chování (Thorová, 2015).

Existují studie zaměřující se právě na vztah emoční regulace a rodinného prostředí. V uvedeném výzkumu se zabývali strategiemi emoční regulace u dětí ve věku 9 až 19 let a jejich rodičů. Zaměřili na možnou souvislost mezi nimi. Nalezli vztah mezi užíváním potlačení u matek a jejich dětí, ovšem vztah mezi ostatními zkoumanými strategiemi nenalezli. Dále podotýkají, že u prostředků k regulaci emocí nebyl nalezen vztah mezi strategiemi otců a dětí. Zamýšlejí se nad tím, jestli výraznější vliv by mohl být spíše v dřívějším věkovém období. Také si pokládají otázku, zdali u mladších dětí nebyl vztah silnější (Bariola, Hughes, Gullone, 2012)

Odpověď můžeme najít například ve výzkumu Chena (2015), který si podobný cíl stanovil ve své studii, avšak zaměřil se na děti ve věku 3 až 6 let. Využil rozhovorů i video nahrávek a analyzoval tento materiál. Zjistil, že právě to, jaké strategie emoční regulace využívají v dané situaci rodiče, slouží jako zdroj k vytváření těchto strategií u jejich dětí.

V dalším výzkumu zkoumali vývoj prostředků emoční regulace u dětí ve věku 3 až 6 let. Jedním ze zjištění bylo, že využití sociální podpory se objevovalo ve vyprávění dětí bez ohledu na věk. Vývoj způsobů zvládat emoční zátěž autonomně se objevovala současně se strategií vyhledání sociální podpory ve vyprávění dětí ve věku 5 až 6 let. Znamená to tedy, že děti, jež jsou schopné zvládnout situaci sami, stále využívají své rodiče při zvládnání situace. Dále se zaměřili na genderové rozdíly a zjistili, že dívky častěji zmiňovaly vyhledávání sociální podpory a chlapci častěji zvolili behaviorální strategie.

Tento závěr si odůvodňují přístupem rodičů. Kognitivní přehodnocení se ve výpovědích zvyšovalo s věkem, dle autorů záviselo na kognitivních schopnostech. Děti ve věku 6 let vypovídaly o autonomních strategiích častěji nežli mladší děti. Výsledky také svědčí o tom, že vývoj emoční regulace nemusí vždy spočívat v kvalitě užívaných strategií, ale někdy spíše v jejich množství (Molina, Pons, Sala, 2014).

Alisicová (2014) se společně se svými kolegy zabývala tématem pomoci rodičů se zvládnutím zátěžových situací jejich dětmi ve věku 46-58 měsíců. V jejich výzkumném vzorku byly zahrnuty rizikové rodiny tedy rodiny například ekonomicky znevýhodněné nebo dysfunkční v rodině. Zjistili souvislost výskytu rizikových faktorů v rodině se sníženou schopností dítěte regulovat své emoce a zároveň se sníženou schopností matky podpořit dítě v takových situacích. Matčina podpora je dle jejich výzkumu však spojena pouze s redukcí emoční labilitu u dětí, nikoliv s adaptivní regulací dítěte. Dále také poukazují na to, že v rodinách, kde se vyskytovalo více rizikových faktorů, zaznamenaly u dětí sníženou emoční regulaci ve srovnání s ostatními rodinami.

4. Základní údaje o pěstounské péči

Pěstounství je jednou za základních forem náhradní rodinné péče. V současné době je třetina dětí svěřených do náhradní rodinné péče v péči pěstounů. Dítě do pěstounské péče přichází proto, že pokrevní rodiče nebo alespoň jeden z nich nebyli zbaveni rodičovských práv (Gabriel, Novák, 2008).

Pěstounská péče se dělí na dvě formy. První je označována jako „**klasická**“. Jedná se o pěstounskou péči, kde se pěstouni starají o dítě dlouhodobě. Tato péče zaniká dosažením zletilosti dítěte. Dle zákona o rodině jsou do pěstounské péče svěřovány děti, jejichž biologičtí rodiče nezajišťují jejich výchovu, ať již krátkodobě, či dlouhodobě. Kontakt mezi dítětem a jeho rodiči je podporován. Samozřejmě s ohledem na zájmy dítěte (Bubleová et al., 2013).

Druhá forma je nazývána „**pěstounská péče na dobu přechodnou**“ a hlavním rozdílem je časové omezení. Nejdéle může trvat rok. Je využívána v případě, kdy biologičtí rodiče nejsou dočasně schopni poskytovat dětem kvalitní a soustavnou péči. Druhým důvodem pro stanovení uvedeného typu péče je, že nebyl získán souhlas matky s osvojením, nebo soud nerozhodl zatím o tom, že není potřeba (Ivičičová et al., 2014).

Dále je pěstounská péče klasifikována na individuální, probíhající v běžném rodinném prostředí, a skupinovou, jež je uskutečňována v rámci SOS dětských vesniček nebo v tzv. zařízeních určených pro výkon pěstounské péče (Gabriel, Novák, 2008). Individuální pěstounská péče je dle Langmeiera a Matějčka (2011) považována za nejvhodnější formu péče, pokud dítě není vhodné k adopci. Označují ji za „léčebnou“.

4.1 Děti přicházející do pěstounské péče

V této podkapitole se budeme zabývat ranými zkušenostmi dětí. Zmíníme se o důvodech umístění do kojeneckého ústavu či dětského domova. Zaměříme se na některé charakteristiky ústavní péče a uvedeme možné nápadnosti v chování dětí, jež přišly do náhradní rodiny.

4.1.1 Ústavní péče

Kojenecké ústavy a dětské domovy pro děti do 3 let jsou zřizovány Ministerstvem zdravotnictví. Děti jsou přijímány na základě rozhodnutí soudu, který obdrží oznámení většinou od okresního úřadu, nemocnice nebo rodinného příslušníka.

Primárně slouží pro dlouhodobé pobyty dětí. Nejčastějším důvodem umístění do ústavního zařízení je opuštění dítěte, jeho týrání nebo zanedbávání. Je zde poskytována i krátkodobá pomoc dětem například při vážném onemocnění rodiče nebo v situacích, kdy matka podstupuje odvykací léčbu apod. Některá zařízení mají také pokoje pro matky s dětmi, jež nežijí v prostředí vhodném pro výchovu dítěte. Někdy je pobyt spojen s možností zapojení se do zácvikového programu rodičů podporující zvládnutí péče o dítě.

Prostředí v ústavních zařízeních je popisováno jako takové, v němž dítě dostává méně příležitostí k upoutání svým projevem dospělého. Není mu tedy tak často dána možnost k rozvinutí interakčních sekvencí, soustředění pozornosti na stejný cíl nebo zrcadlení nálad (Matoušek, 1999).

4.1.2 Psychická deprivace

Psychická deprivace je definována jako „psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost k uspokojení základní (vitální) psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu“ (Langmeier, Matějček, 2011, str. 26). Někteří autoři ji definují v užším slova smyslu v závislosti na tom, kterou psychickou potřebu pokládají za nejdůležitější.

Zájem výzkumníků se již v 19. století obrátil směrem k psychickému vývoji dětí za nepříznivých podmínek. V období před druhou světovou válkou společně se zvyšujícím se počtem zdravotních a sociálních ústavů byla řešena otázka tzv. psychického hospitalismu. Výsledky dřívějších studií shrnul Bowlby ve své monografii „Mateřská péče a duševní zdraví“. Podle něj je nutné, aby byly děti vychovávány od narození v prostředí s láskyplnou péčí a navázaným citovým vztahem k matce, jež je pro oba zdrojem uspokojení jejich potřeb. První výzkumy poukazovaly na hluboký zásah do struktury osobnosti a na opožděnější vývoj jedince. Deprivační poruchy považovaly za ireverzibilní.

Reakcí na zmíněné závěry bylo uskutečnění množství studií popravující dřívější poznatky. Jedním z nových zjištění byla skutečnost, že deprivačním podmínkám nejsou vystaveny pouze děti v ústavních zařízeních. Dále, že každé dítě je ovlivněno touto situací různě. Proto se výzkum v současné době zaměřuje na intenzivní experimentální zkoumání menších skupin, spolupráci badatelů v různých zemích a využití poznatků z jiných vědeckých disciplín. (Langmeier, Matějček, 2011)

4.1.3 Děti v pěstounské péči

Nápadnostmi v projevech dětí přicházejících v různém věku do náhradní rodinné péče se zabývá Marie M. Vágnerová. S ohledem na praktickou část této práce se zaměříme především na děti v kojeneckém a batolecím věku. Tedy na věkové období, ve kterém přicházely děti do péče pěstounské matky v našem výzkumném vzorku.

Již děti **v kojeneckém věku** se mohou s prostředím kojeneckého ústavu dostatečně seznámit a navázat zde vztah k některé ze sester, což je spojeno s prožíváním jistoty a bezpečí. Proto přechod z jednoho prostředí do druhého je pro dítě zátěžovou situací. Také jsou jejich reakce na novou rodinu ovlivněny tím, že většina dětí má deprivační zkušenosti. (Langmeier, Matějček, 2011). Tyto děti mohou být úzkostné a ulpívat na stereotypch. S tím je spojena možnost utišit dítě pouze za určitých podmínek. Mezi další projevy patří autostimulace sloužící k uvolnění napětí a zároveň je zdrojem podnětů.

Během času, jenž dítě tráví v pěstounské péči, se jeho vztah k rodičům postupně proměňuje. Nejčastěji je zpočátku pozorována apatie, nebo dokonce aktivní odmítavý projev vůči nim. Ten poté přechází do fáze fixace na jednu osobu. Dítě díky tomuto kontaktu získává ve vztahu pozitivní zkušenosti. Jeho odpoutání od matky může trvat déle nežli u vrstevníků.

Chování dětí přicházejících do pěstounské rodiny v **batolecím věku** je samozřejmě ovlivněno předchozími zkušenostmi stejně jako u dětí mladších. I u těchto dětí je možné si povšimnout výše uvedených projevů v nové rodině.

Dále jsou popisovány dvě formy vztahů vytvářených k pěstounským rodičům. V prvním případě si děti vytvářejí jak k rodinným členům, tak k cizím lidem povrchní vztahy a nedávají přednost žádnému jedinci. Někteří rodiče se na základě tohoto chování mohou domnívat, že došlo k adaptaci. Avšak právě děti v batolecím věku by měly rozlišovat mezi „svými lidmi“ a ostatními. Druhou možností je silná fixace na matku. Současně jiné jedince ignorují, nebo se jich bojí.

Děti obvykle nejsou schopné přijmout požadavky ze strany rodičů. Mohou reagovat zlostně a obtížně u nich dochází k vývoji sebeovládání (Vágnerová, 2012b).

Možné problémy týkající se chování dětí, jako externalizované problémy v chování či vyhýbavé chování, mohou mít vliv na vytváření vztahu mezi ním a matkou (Grietens et al., 2014). Stejně závěry přináší i další studie. Dle jejich výsledků externalizované poruchy chování u dětí negativně korelovaly s matčinou podporou a naopak souvisely s nekonzistentními tresty. Matky dětí s internalizovanou poruchou chování se cítí nejisté, když se projeví problém v chování a jejich disciplína ve výchově také nekonzistentní (Andries et al., 2012).

4.2 Motivace a adaptace rodičů na přijetí dítěte

Při objasňování motivace k rodičovství se zaměříme nejen na takové, jež literatura řadí mezi typické pro pěstouny, ale současně na motivaci uváděnou pro adoptivní rodiče. Neboť, jak uvádí Vágnerová (2012b), motivace se může lišit pro pěstouny, kteří již mají vlastní děti a pro bezdětné.

Zmíníme sedm důvodů:

1. Dítě příchodem do rodiny obohacuje své náhradní rodiče o nové zkušenosti, zážitky, ale i starosti spojené s jejich výchovou.
2. Ve vzájemných interakcích dochází k přijímání a oplácení lásky. Děti se stávají zdrojem citové odezvy.
3. Dítě může naplnit potřebu seberealizace. Zvládnutí rodičovské role lze pojmut jako dlouhodobý úkol a pro jedince je určitou výzvou.

4. Náhradní rodiče sice skrze přijaté děti nepředávají svou genetickou výbavu, ale mohou jim předat své zkušenosti, hodnoty či názory. Tímto způsobem jim děti zajišťují potvrzení kontinuity jejich života (Vágnerová, 2012b).

5. Dítě se může stát smyslem života rodičů. Potvrzují si tak vlastní hodnotu. Totiž role rodiče je spojena s vědomím, že existuje někdo, kdo je potřebuje, je na nich závislý a oni se stávají průvodci na jeho životní cestě. Rodičovská role je současně v mnoha společnostech vysoce ceněna (Matějček, 1994).

6. Touha pomoci dítěti je jedním z významných důvodů pro jeho přijetí. Jedinec seznámený se situací dětí v institucionální péči je motivován dát jednomu či několika dětem příležitost být součástí jeho rodiny. Nabídnout mu více možností a adekvátní podporu jeho vývoje.

7. Inspirace životním příběhem někoho z okolí může také stát za rozhodnutím zvýšit počet rodinných příslušníků (Bubleová et al., 2013)

Zezulová (2012) se zabývá adaptací rodičů na přijetí dítěte. Popisuje tři fáze, jimiž náhradní rodiče obvykle prochází. První fází je **nadšení**. Ať již převažoval jakýkoliv důvod, oznámení, že pro ně bylo vybráno dítě, je doprovázeno pozitivními emocemi.

Druhou fází je **rozčarování**. Někteří rodiče nemusejí být připraveni na projevy dětí, jež jsme si popsali výše. Vágnerová (2012b) říká, že rodiče si často vytváří iluzi o tom, jak při příchodu dítěte budou podporovat rozvoj jeho schopností a ono se najednou vše naučí. Dále představy, kdy projevy vřelosti a lásky z matčiny strany jí budou opětovány.

Ovšem většinou tomu tak není. Nepřiměřené požadavky a očekávání vycházejí obvykle z dlouhodobě nenaplněné potřeby rodičovství. Znamená to tedy, že je tato situace typická spíše pro adoptivní rodiče, ale i pro rodiče žádající o přijetí dítěte do pěstounské péče může být přijaté dítě jejich prvním.

Třetí fází je **smíření**. Je charakterizována uvědoměním si, že i dítě prochází určitými fázemi adaptace. Jejich dítě stejně jako oni není dokonalé. Postupně se za vhodných podmínek začíná vytvářet vztah bezpodmínečného přijetí, jež není ovlivňováno předchozími zkušenostmi dítěte (Zezulová, 2012).

4.3 Utváření citové vazby v nové rodině

Citová vazba vyvíjející se pěstounské rodině je utvářena na základě stejných mechanismů jako v biologické rodině, ale její vývoj je závislý na dalších intervenujících proměnných.

Bowlby (2010) uvádí, že nelze pochybovat o tom, zdali se náhradní matka chová k dítěti mateřsky, avšak může to pro ni být obtížnější.

Dozierová společně se svými kolegy poukazuje na pozitivní vliv autonomní/ jisté reprezentace vztahové vazby u matky na vytvoření jistého vzorce citové vazby u dítěte v pěstounské péči. Výsledky se nelišily ani u většiny dětí, jež v prvních měsících byly v rodině, kde zažily zanedbávání nebo byly zneužívány. Tato studie v rozporu s dřívějšími poznatky nenalezla ve výzkumném vzorku, tj. u dětí do 20 měsíců, rozdíly v citové vazbě v závislosti na věku.

Ukázal se zde rozdíl mezi pěstounskými a biologickými matkami klasifikovanými jako odmítavé. Děti v pěstounské péči si v interakci s těmito matkami vytvořily dezorganizovaný vzorec citové vazby, kdežto u druhé skupiny byl zaznamenán vyhýbavý vzorec (Dozier et al., 2001).

V longitudinální studii v roce 2005 byla zkoumána spojitost mezi emocionální angažovaností pěstounských matek ve dvou letech dítěte a mentální reprezentací dítěte v pěti letech.

Děti, které v raném věku zažily narušení vztahu s primární osobou, mají zvýšenou tendenci vytvářet si negativní obraz sebe sama. Ovšem autoři dle očekávání zjistili, že děti, jejichž matky byly hodnoceny jako vysoce akceptující, si vytvářejí pozitivní mentální reprezentace a adaptivní vzorce zvládnání separace od matky (Ackerman, Dozier, 2005).

III. Empirická část

5. Metodologická východiska

5.1 Cíl výzkumu

Cílem výzkumu bakalářské práce je kvalitativní analýza rodičovské podpory a péče v situacích dětského stresu. Dále pak zprostředkování vhledu do zkušeností pěstounských matek.

5.2 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky byly formulovány na základě stanoveného cíle výzkumu. Byly vytvořeny 2 hlavní otázky. K první z nich se vztahují dvě specifické výzkumné otázky.

HVO1: Jakým způsobem matky pomáhají dětem v jednotlivých typech zátěžových situací?

SVO1: Jaké faktory jsou důležité při volbě strategie zvládnání užívané matkou?

SVO2: Jaké jsou rozdíly mezi zkoumanými skupinami matek?

HVO2: Jaké zkušenosti jsou společné pěstounským matkám?

5.3 Typ výzkumu

S ohledem na výše zmíněný výzkumný cíl jsem zvolila kvalitativní výzkum. Jak uvádí Reichel (2009, str. 40), díky němu je možné námi vybranou oblast zkoumat „*v co možná nejkomplexnější podobě*“. Při volbě typu výzkumu jsem se přiklonila k uvedenému typu právě z těchto důvodů. Domnívala jsem se, že při zvolení kvantitativních metod by nebylo možné proniknout do vnímání prožívání zátěžových situací dětí či právě faktorů, jež ovlivňují pohled matek na danou situaci např. z důvodu omezeného výčtu odpovědí.

5.4 Výzkumná metoda

Zvolenou výzkumnou metodou byl „Rozhovor o vazbě“, který vychází z Interview o citové vazbě v pozdním dětství (BISK). Jedná se o polostrukturovaný rozhovor odrážející aspekty vztahové vazby (Štefánková, 2011).

Rozhovor o vazbě se týká několika zátěžových situací. V praktické části jsem se zaměřila na situace, ve kterých děti prožívaly strach, smutek, vztek a příklady týkající se zranění.

V původně zamýšleném provedení výzkumu byly zahrnuty také dotazníky zachycující hodnocení vlastností dítěte a rodinného prostředí. Od jejich analýzy jsem nakonec upustila vzhledem k možnému získání informací z uskutečněných rozhovorů.

5.5 Uskutečnění rozhovorů

Rozhovory probíhaly na dvou místech. Část z nich byla vedena na pedagogické fakultě, jelikož některé matky s dětmi jsou součástí probíhajícího výzkumu, ve kterém bylo taktéž využito „Rozhovoru o vazbě“. Matky, pro něž nebylo možné se osobně dostavit, a matky s dětmi v pěstounské péči svolily k rozhovoru v jejich domácím prostředí.

Rozhovory trvaly v rozmezí přibližně 50-120 minut. Časové rozpětí záviselo na tom, jak podrobně respondentky popisovaly zátěžové situace a také na počtu případů, na něž si vzpomněly.

5.6 Výzkumný vzorek

Matky byly vybírány na základě metody záměrného výběru. Kontaktování matek s dětmi v pěstounské péči probíhalo zejména prostřednictvím neziskových organizací zaměřujících se na podporu pěstounských rodin. Neziskové organizace následně rozeslaly e-mail zahrnující veškeré informace potřebné pro rozhodnutí se pomoci při vypracování bakalářské práce. Ostatní matky byly vybírány do výzkumu na pedagogické fakultě a ta se tedy také starala o jejich výběr.

Mezi základní kritérium patřil věk dětí. U druhé skupiny matek je společným znakem, že děti, v pěstounské péči, pobývaly určitou dobu v dětském domově. Do výzkumného vzorku bylo zapojeno 8 matek předškolních dětí. U pěstounských matek jsem se doptávala na rané zkušenosti dítěte. Zde uvádím přehled. Označení B1 až B4 odpovídá matkám s vlastními dětmi. Druhý způsob pojmenování PM1 až PM4 je pro matky s dětmi v pěstounské péči.

	Vendula (B4)	Michaela (B1)	Jan (B2)	Ondřej (B3)
věk	6 let	6 let	6 let	5 let
sourozenci	sestra (4 roky)	sestra (8 let)	bratr (20 let), sestra (22 let)	sestra (12 let)

	Lucie (PM1)	Petra (PM4)	Lukáš (PM2)	Václav (PM3)
věk přijetí	15 měsíců	10 měsíců	19 měsíců	12 měsíců
věk dítěte (v době rozhovoru)	6 let	6 let	5 let	6 let
rané zkušenosti	2. den po porodu byla Lucie odebrána z rodiny a umístěna do kojeneckého ústavu. Ve 12 měsících byla přemístěna do dětského centra.	Do 3 měsíců Petra pobývala v azylovém domě s matkou. Po jejím odchodu byla předána do kojeneckého ústavu.	Lukáš byl do 19 měsíců v kojeneckém ústavu.	Václav byl do 12 měsíců v kojeneckém ústavu.
důvod umístění do kojeneckého ústavu	socioekonomické důvody	opuštěna matkou	pěstounská matka si nebyla jistá důvodem odložení Lukáše	matčina mentální vyspělost – nepochopení povinností péče o dítě
sourozenci	bratr (8 let) a sestra (10 let)	2 sestry (7 let, 3 roky) a jeden bratr	2 bratři (19 a 12 let), 2 sestry (7 a 8 let)	bratr (5let)

6. Analýza dat

Rozhovory byly nejprve přepsány z diktafonu. Poté jsem si při pročitání rozhovorů povšimla, že některé matky hodnotí situaci komplexněji a sami ji dávají do souvislostí s dalšími možnými vlivy. Některé matky tedy nepopisovaly pouze svou reakce a projevy dítě. Na základě toho jsem vytvořila tabulku, jež zachycovala celkový pohled matky na průběh situace. Údaje, které v tabulce chybí, matky nezmiňovaly.

6.1 Strategie matek

První analýza dat se vztahovala k první výzkumné otázce. Zaměřila jsem se na reakce matek ve čtyřech výše zmíněných situacích. Strategie matek jsou rozděleny dle jednotlivých situací, v nichž je matky využívají.

6.1.1 Matky a děti v pěstounské péči

Strach¹

	<u>PM1</u>	<u>PM2</u>	<u>PM3</u>	<u>PM4</u>
<i>hodnocení situace</i>	přechodné období iracionalita	běžnost	obtížně uchopitelné	
<i>strategie zvládnání dítěte</i>	vyhýbání se situaci křik	svěření se vyhledání matky	svěření se žádost o pomoc	přidržování se matky řeč těla
<i>interpretace projevů</i>	dramatizace situace			touha po blízkosti
<i>reakce matky</i>	přizpůsobení prostředí bagatelizace nový úhel pohledu	přizpůsobení prostředí	vysvětlování bagatelizace doprovázení dítěte	poskytnutí tělesného kontaktu
<i>reflexe pocitů matky</i>	sdílení	vyhýbavá odpověď	necítí se v dané situaci dobře	uspokojení z možné podpory
<i>záměr</i>				
<i>důvod volby strategie</i>	příčina strachu		příčina strachu	
<i>vnímaná účinnost reakce</i>		jistý účinek	dle užití strategie matky	získání pocitu jistoty
<i>ukončení situace</i>	ocenění pomoci dcerou	odeznění strachu	strach postupně odezněl sám	zvládnutí situace

Jedna z matek odvozuje strach dítěte z jeho neverbálních projevů. Matka (PM4) vnímá touhu dítěte po její *blízkosti* v situacích strachu a tělesným kontaktem se snaží přispět k regulaci emocí. Podle matky je její reakce účinná, neboť díky ní Petra znovu nabude pocitu jistoty a situace je pro ni jednodušší.

Ostatní matky vychází především z verbálních projevů dětí. Matka Lucie (PM1) interpretuje její reakci jako nepřiměřenou.

¹V tabulce jsou barevně odlišena jednotlivá pole týkající se pocitů matek. Červená barva značí vyhýbavou odpověď, kdy matka při dotazu odpovídala například výkladem reakce dítěte. Pokud je pole zelené matka hovořila o svém prožívání ovšem například „Já lítost nepocítuju.“ nebo vyjadřovaly, že mu rozumí, neboť někdy zažívaly podobnou situaci. Modré pole značí přímé vyjádření matčiných pocitů.

Využívá tedy **bagatelizaci** a snaží se poskytnout jiný **úhel pohledu** na situaci, když říká: „*vždyť se podívej, myslíš si, že on je nadšený z toho, když spadne. On má stejné stres, on se tě taky bojí.*“. V ostatních případech **přizpůsobí prostředí** dítěti tak, aby nemělo strach. „*Ty pavouky jsme vysávali, protože to neměla kde uhnout.*“ Matka říká, že když Lucie měla strach z pavouků, tak ona se jich bála také. Pokud by strach byl způsoben jinou příčinou, matka dodává: „*Zase člověk by poznal, kdyby to bylo něco hlubšího nebo bylo by to závažnější, tak si myslím, že by člověk zvolil jinou strategii,....*“.

Stejný způsob utěšení dítěte využívá matka Lukáše (PM2), kdy se snaží **přizpůsobit dítěti prostředí** tak, aby bylo klidnější. „*...já nechám otevřené dveře, je rozsvíceno.*“

Matka Václava (PM3) se mu nejprve snažila **vysvětlit**, že se nemá čeho bát a poté zkusila problém **bagatelizovat**. „*Vždyť tady to máš pár kroků.*“ Její strategie však nepomáhala a proto ho matka v takových situacích **doprovázela**. „*Třeba rozsvítím, ukážu mu, že tam nikdo není a volám, že jo a říkám ,Podívej, nikdo tam není, tak tam můžeme jít.*“ Matka poté podotýká: „*Ikdyž to člověk bagatelizuje, tak pro něj je to nepřekonatelný.*“ Uvědomuje si rozdíl mezi tím, jak vnímá a prožívá situaci ona a jak Václav.

Smutek

	PM1	PM2	PM3	PM4
hodnocení situace	náročnost překvapivá dlouhodobá	přechodné období dětský smutek		zřídka kdy
strategie zvládnání dítěte	svěření se snaha zbavit se odlišnosti	řeč těla	nadávání	apatie pasivita
interpretace projevů			snaha o vyvolání lítosti	vzdání se
reakce matky	nereálnost změny pozitivní pohled příprava řešení	vysvětlení příčiny návrh řešení	vysvětlení situace vyjádření zájmu	přenesení pozornosti
reflexe pocitů matky	lítost	nelituje ho	závislost na možnosti pomoci	bezmoc
záměr				
důvod volby strategie	řešení problému dítětem využití odborných rad	snadné přenesení pozornosti externí a interní příčina	možnost vysvětlení	
vnímaná účinnost reakce			proměnlivost	matka ji vnímá jako neúčinnou
ukončení situace	přehodnocení pohledu	zapojení do jiné činnosti		odeznění po určitém čase

Matka (PM1) hovoří o prožívaném smutku Lucie souvisejícím s barvou pleti. Matka své chování v dané situaci dává do vztahu s tím, jakým způsobem byla náročná pro dítě a tedy i pro ni. „*A pak vím, že mě docela ranilo, že se mydlila pořád, pak chtěla jíst bílý antiperle, že potom bude bílá.*“ Matka podotýká, že trvalo dva měsíce, než se s tím Lucie vyrovnala. Zároveň, že byl vhodný seminář, který se týkal identity dítěte.

Ke strategiím řešení zátěžové situaci patřila **příprava řešení**. „*...my to tak bereme s manželem, že je nám to líto a to my vždycky si lehneme do vany a pak to probíráme...a pak se dohodneme na nějakém postupu.*“ Současně nastalý stav rodiče řešili i s ostatními dětmi. Zajímali se o jejich pohled a možnou pomoc z jejich strany. „*Tak to jako probereme, vyřešíme, co to komu působí nebo tak, že si to urovnáme a pak nějak každé zase tak jak může tak pomáhá.*“

Snažili se tedy nejprve poskytnout Lucii **pozitivní pohled na situaci**. „Lucko, vždyť to máš dobrý, víš, jak já bych chtěla být hnědá. Já se musím opalovat....“ Ovšem utěšování nebylo účinné a situaci vyřešil až otec, jež poukázal na **nereálnost změny** a nutnost smíření se s odlišností. Matka popisuje průběh situace následovně: „Já bych chtěla mít oči jako ty a Lucka ,Ne já je chci mít jako ty.‘ a teď jsme se tam takhle dohadovaly a manžel jak nás tam poslouchal, tak řekl: ,Tak si je vydloubněte a vyměňte.‘ a tak to rozsekl.“

Matka Petry (PM4) a matka Lukáše (PM2) usuzují na prožívání smutku z neverbálních projevů. Petra je v takových situacích apatická a pasivní. Matka (PM4) se snaží o to, aby ji něčím zabavila a Petra se zaměřila na nějakou činnost. „...nabídnout jí nějaký rozptýlení, zábavu nebo něco takovýho“ Avšak většinou pomoc matky není úspěšná a ona pociťuje v takovýchto situacích bezmoc.

Z matčiny (PM2) výpovědi lze dovodit domněnku, že Lukáš zatím nezažil intenzivní smutek a tak si zpočátku není jistá, zdali smutný někdy byl. Po chvíli si na nějaké případy vzpomněla, avšak zároveň dodala „Tak to jediný, ale jakože by byl smutnej z něčeho, že by ho něco trápilo, tak to snad ani nebylo.“

Ve zmíněných situacích se snaží **vysvětlit příčinu**: „...a vysvětlila jsem mu, že Deniska to neudělala schválně, že on jí nechal ležet na zemi a že na to prostě šlápla.“ či slíbit **náhradu jako určitý způsob návrhu řešení**. „Tak jsem mu slíbila, že mu koupím novou....“ Domnívá se, že se tím Lukáš dlouho netrápí, neboť se brzy začne věnovat nějaké činnosti.

Matka Václava (PM3) při popisu smutku jako projevy dítěte uvádí nadávání. Kromě toho jeho další chování interpretuje jako určitou snahu o vyvolání lítosti. Situaci se snaží vyřešit **vysvětlením** a **vyjádřením zájmu**: „...vysvětlit, proč to nejde nebo něco a když ne, tak mu říkám, ať mi řekne z čeho je smutnej....“. Matka svou reakci nepovažuje za příliš účinnou. Poukazuje na vliv možnosti vysvětlení.

Zranění

	<u>PM1</u>	<u>PM2</u>	<u>PM3</u>	<u>PM4</u>
hodnocení situace	krátkodobost	malichernost krátkodobost		
strategie zvládnání dítěte	vyhledání matky pláč	vyhledání matky	informování matky	pláč pasivita vyčkání na reakci rodiče
interpretace projevů	vyžaduje pozornost dramatizace situaci	dramatizace situace	statečnost	vyjádření odpovídající intenzitě prožívání
reakce matky	bagatelizace falešné emoce sourozenec jako vzor ošetření	bagatelizace sourozenec jako vzor ošetření	ošetření	ošetření mazlení
reflexe pocitů matky	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří
záměr	samostatnost	samostatnost		
důvod volby strategie	přístup dítěte účinnost reakce	přístup dítěte	přístup dítěte	účinnost reakce
vnímaná účinnost reakce	jistota uklidnění	dítě se zraněním nezabývá		snadné utěšení
ukončení situace	jiná činnost	jiná činnost		uklidnění

Dvě z pěstounských matek říkají, že v případě zranění za nimi děti přijdou. Všechny matky řeší situaci tak, že dítě ošetří. „*No, když přijde, tak mu řeknu: ‘Pojd’, přijdeme to zabalit, zalepit.*“ Každá z nich však vypovídá o dalších strategiích zvládnání situace.

Při rozhovoru o zranění s matkou Lucie (PM1) se vyjadřuje takto: „...*za chvíli to přestane všechny bavit a ona za chvíli už o tom neví.*“ Popisuje situaci, která není dlouhodobá a dítě se tím samo po chvíli nezabývá. Při zranění Lucie pláče a vyžaduje pozornost ostatních. „*A když jde do školky, tak to ještě ukáže ve školce a když přijdou babičky, tak to ukáže ještě babičkám....*“ Matka její počínání pociťuje jako dramatizaci situace, neboť vnímá určitý nepoměr mezi její reakcí a zraněním. Pravděpodobně z toho důvodu nejprve dceři vynadá, co to dělala.

Jak sama říká, někdy **předstírá emoce**. „*Bud' se rozzlobím doopravdy, že se leknu, že si mohla něco udělat anebo se rozzlobím, abych opravdu zasekla to roztáčení ty hysterie.*“ Poté se zabývá tím, co se stalo. Mohli bychom dovést, že vliv má také záměr matky z jejího vyjádření: „*Musíš to zvládnout, seš ženská.*“. Jistá podpora vedoucí k samostatnému zvládnutí situace. Jako účinné matka hodnotí **srovnání se sourozencem**: „*a nejlepší je, když ještě Daniela má nějaký úraz a já řeknu ,Podívej se na Danielku jak má sedřený koleno, viděla jsi to a řvala?'*“. Nakonec také zmiňuje **bagatelizaci**. „*Tak vždycky se na to podívám a řeknu ,Prosím tě, to je prdlažs.*“

Matku (PM2) vyhledává i Lukáš. Ta samotnou situaci hodnotí jako krátkodobou a zranění jako malichernost. „*Jako já to neřeším, oni to vědí. Jako maličkosti jsou maličkosti.*“ Podle ní dítě reaguje nepřiměřeně. Možná právě kvůli vnímanému přístupu dítěte se snaží situaci **bagatelizovat**. „*...měl tady o něco malinko říznuto, jestli o papír, nevím a tekla mu krev a já říká, to asi vykrváčíš....*“ Stejně jako u matky Lucie (PM1) slouží **sourozencem jako vzor**: „*...že třeba zrovna Eva spadla taky, to je taky ona je taková dobrá. Ona tohle vůbec neřeší tak jako taky přestane, ví, že opravdu to nic není a jde dál.*“ Příkladem by mu mohla být i v samostatnosti při zvládnutí situace.

Od výše zmíněných situací se liší přístup a průběh při zranění u Václava, který o nich svou matku (PM3) informuje pouze občas. „*No někdy to nikomu neřekne, když to není nic velkého, až po chvíli třeba řekne: ,Mami, koukej, co se mi stalo.*“ Dokonce se někdy ošetří i bez toho, aby rodiče požádal o pomoc. „*No, když jde o takové věci, tak to zalepíme, ale když ho to rafne, tak si to udělá sám.*“ Matka tedy v takových situacích pomáhá, pokud za ní Václav přijde.

Matka Petry (PM4) popisuje projevy dítěte obdobně jako v předchozích situacích. Matka sama podotýká, že při zranění se chová vždy stejným způsobem: „*...reaguje na všechno stejně.*“ Matka volí stejný způsob jako například při prohře dítěte ve hře a to **mazlení**. „*...vezmu si jí na klín, hladím jí na zádech, vezmu si jí do takovýho klubička....*“ Svou strategii vnímá jako účinnou a Petra se brzy zklidní. Přestože podobně jako předchozí dvě matky označuje dceru jako „herečku“ její projev na rozdíl od nich hodnotí jako odpovídající intenzitě prožívání.

Vztek

	<u>PM1</u>	<u>PM2</u>	<u>PM3</u>	<u>PM4</u>
<i>hodnocení situace</i>	na žádnou situaci si matka nevzpomíná			zřídka kdy
<i>strategie zvládnání dítěte</i>		křik mdloby	výčitky vlastní aktivita	vrčení ublížení sourozenci
<i>interpretace projevů</i>		nepřiměřenost reakce		neobvyklost
<i>reakce matky</i>		vyžádání odborné rady vykázání z místnosti	vysvětlování návrh řešení smíření se situací	vyjádření porozumění nevhodnost chování
<i>reflexe pocitů matky</i>		vztek	spokojenost v závislosti na vysvětlení	nepocituje lítost
<i>záměr</i>				
<i>důvod volby strategie</i>		obliba společnosti	nevyvratitelnost přesvědčení	nutnost usměrnit chování
<i>vnímaná účinnost reakce</i>		jistý účinek	proměnlivost	
<i>ukončení situace</i>		návrat k ostatním omluva možnost udělení trestu	po určité době se uklidní	

Matka Lucie (PM1) si v průběhu rozhovoru nevzpomněla na žádnou situaci, v níž dítě bylo vzteklé. Celkově Lucii hodnotí jako velice temperamentní, ale ani při dotazech na ostatní prožívané emoce se jí nevybavilo prožívání smíšených pocitů.

Lukášovu reakci například při nesplnění přání hodnotí matka (PM2) jako nepřiměřenou. Jejím řešením je *vykázání dítěte z místnosti* jako poukázání na nevhodnost jeho chování. Ke své strategii dospěla na základě zkušenosti. „*Normálně je třeba hra, začne se vztekat, tak vím, že už na něj neplatí, nějaký Káťa vyhrála, tak zase vyhraješ příště. Jo, protože na tohle nějak nereaguje.*“ Z tohoto důvodu matka přistoupila k výše uvedené strategii a zároveň kvůli jeho spokojenosti ve společnosti ostatních dětí. „*A já říkám, on je rád tady s náma pohromadě,...*“

Dříve při vzteku omdlával a matka považovala za žádoucí říci si o **radu lékaře**. „*Když jsem o tom mluvila s paní doktorkou, tak mi řekla, tak ho překročte.*“ Pro ni samotnou byla situace náročná. Jeho zvládnání vzteku se zlepšilo „...*čím je starší tím je to lepší, už zase není takovej.*“ a reakce matky je účinná.

Matka Václava (PM3) v celém průběhu rozhovoru hovoří o impulzivité dítěte. Vzpomíná na období, kdy si ho vzali domů z dětského domova. „...*to jako když jsme si ho brali z toho dětskýho centra, tak nám říkali, že už tak malinkej, když byl, tak na všechno špatně reagoval jako podrážděně, byl hodně brečivej.*“ V takových situacích pociťuje Václav zradu ze strany rodičů, vyčítá jim jejich chování a urazí se. „*A to byl jako rozzlobenej úplně maximálně, jako ,Vy lžete.‘*“ Mezi strategie, jež matka využívá, patří **vysvětlování**, které však nepovažuje za účinné. „*Tak se snažím vysvětlovat, ale nepadne to na úrodnou půdu moc.*“ V některých případech je nejlepším řešením, když dítě přijme, že za vzniklou situaci může samo. „*Tak, když se mi ho podaří usvědčit, tak je to legrace pro oba dva ...*“ Někdy se mu matka snaží **poradit**, jak se vypořádat s nezdarem a předejít mu v budoucnu. „...*hrozně se rozčilil ,Já pořád padám.‘ a tak jsem mu vysvětlila co dělat, aby nepadal.*“ Svoji reakci ne vždy považuje za způsob, jakým lze usměrnit dítě a **smíří se** s tím, že se Václav musí s nastalou situací vypořádat sám. „*Někdy se to podaří a někdy prostě jen mávneme rukou a necháme to bejt.*“

Při sourozeneckých sporech bývá vzteklá i Petra. Matka (PM4) popisuje její projevy následovně: „*Vrčí. Normálně vrčí, opravdu tak jako a štěká.*“. Z rozhovoru bylo patrné, že je považuje za neobvyklé. V situaci vyjadřuje **pochopení** pro chování Petry, ale zároveň pociťuje nutnost ho korigovat. „...*snažím se říct, že jí chápu, ale že takhle se ke mně nebo k Zdeničce chovat nesmí.*“

6. 1.2 Shrnutí zvládnání zátěžových situací matkami pěstounských dětí

Matka Lucie (PM1) se v žádné situaci, při položení otázky týkající se popisu jejího prožívání, dotazu nevyhýbá. Lucie se svěří a vyhledává pomoc matky ve všech případech. Matka nejčastěji využívá **bagatelizaci** a snaží se dosáhnout toho, aby dcera **přehodnotila svůj pohled**. Pouze u smutku hodnotí situaci jako náročnou. Využila zde **informací z odborného semináře** a **řešila situaci společně** s manželem.

Lukáš u své matky (PM2) vyhledává podporu ve dvou situacích. Pouze v jednom případě se matka nevyjadřuje k prožívaným pocitům. Strategie zvládnání se v jednotlivých situacích liší. Náročnější pro ni bylo zvládnání vzteku dítěte, kdy **požádala o radu** lékařku.

Ostatní situace hodnotí jako běžné či krátkodobé a svou reakci v nich jako účinnou. Při smutku se přímo nevyjadřuje k účinnosti své strategie, ovšem lze ji dovodit z ukončení situace.

Matka Václava (PM3) při položení dotazu týkajícího se jejího prožívání odpověděla vždy. Dítě vyhledává matku, když má strach nebo je smutné. V případě zranění pouze někdy. Nejužívanější matčinou strategií je *vysvětlování*. Ovšem ve třech situacích, v nichž se vyjadřuje k účinnosti reakce, nepociťuje, že by vždy Václavovi pomohla. Nakonec při vzteku dítěte podotýká, že někdy se *smíří s tím*, že její pomoc nepřijme.

Matka Petry (PM4) se nevyhýbá otázce týkající se reflexi jejich pocitů. Ve dvou situacích dítě vyčkává na reakci matky a to, když je zraněné nebo pociťuje smutek. Pouze při prožívání strachu ji vyhledává. Mezi časté reakce matky v zátěžové situaci patří *poskytnutí fyzického kontaktu*, což hodnotí jako účinnou strategii.

Dvě matky (PM1, PM3) využívají *bagatelizaci*, když jejich dítě zažívá strach. V situacích, kdy prožívá smutek dvě matky (PM2, PM3) zmiňují *vysvětlování*. Při zranění dominuje u dvou matek (PM1, PM2) již uvedená *bagatelizace* a také *srovnání se sourozencem*. Můžeme si povšimnout možného vlivu zaznamenaného záměru, kterým je u obou podpora samostatnosti dítěte. Také současně si vykládají projevy dítěte jako určitou dramaturgii. Interpretace projevů se promítla do strategie matky Petry (PM4), přestože stejně jako matka Lukáše (PM2) a Lucie (PM1) hovoří o dítěti jako o „herečce“ zároveň zmiňuje, že intenzivní projevy odpovídají stejně silnému prožívání. Možná právě proto postupuje jinak.

6.1.3 Matky a jejich biologické děti

Strach

	<u>B1</u>	<u>B2</u>	<u>B3</u>	<u>B4</u>
hodnocení situace	běžnost	časté	nová situace	časté
strategie zvládnání dítěte	žádost o pomoc instrukce	neochota k činnosti	pláč vyhledání matky	řeč těla
interpretace projevů		ostýchavost		odpovídající vlastnostem dítěte
reakce matky	přizpůsobení prostředí	falešné emoce ostatní děti jako vzor	poskytnutí fyzické blízkost	přenesení pozornosti příprava na situaci
reflexe pocitů matky	vyhýbavá odpověď	porozumění	vyhýbavá odpověď	bezmoc
záměr		zapojení do kolektivu		
důvod volby strategie		reakce dítěte		
vnímaná účinnost reakce	jistý účinek	proměnlivost	jistý účinek	proměnlivost
ukončení situace	dokončení činnosti	závisí na účinnosti reakce matky	překonání strachu	zvládnutí činnosti (konkrétní situace)

Matka Jana (B2) vyvozuje strach dítěte z jeho neverbálních projevů a říká, že situaci řeší často. Ona sama má porozumění pro jeho chování, neboť stejný strach také zažívala. Jejím záměrem je, aby se dítě nevyhýbalo kolektivu. Toho se snaží dosáhnout tím, že dává *ostatní děti jako vzor*. „Že to přeci nic není a podívej se támhle, ty taky jezdí, tak to pojd' vyzkoušet.“ Jako další způsob využívá matka Jana *předstírání emocí*. „...tak třeba zahraju takový, že nemám radost...“ Uvádí, že její reakce v překonání strachu pomůže pouze někdy.

Matka Venduly (B4) se snaží o to, aby se její dcera svými obavami nezabývala a to tím způsobem, aby *zaměřila* svou *pozornost* na něco jiného. „...tak se snažím na ní smát, mávat, dělat na ní různý obličej, abych jí trošku rozesmála, rozptýlila.“

Zároveň jí **připravuje předem**, neboť si je jejího strachu vědoma. „*A snažím se jí dopředu, protože vím, že taková je, vysvětlit, že o nic nejde.*“ Ne ve všech situacích vnímá svoji reakci jako účinnou a pociťuje bezmoc.

Matka Ondřeje (B3) hodnotí situaci jako novou, ale zároveň si je jistá účinkem své reakce. Její strategií je poskytnutí **fyzické blízkosti dítěti**. „*Tak si ho člověk dal do postele, aby se zklidnil.*“ Své pocity ohledně strachu dítěte také nepopisuje, ale říká: „*...no zajímalo by mě, co se mu zdálo, ale to se asi nikdy nedozvím....*“

Matka (B1) Michaelu v případě strachu uklidnila tak, že se snažila **uzpůsobit prostředí dítěti**. „*Tak to uděláme tak, že tu lampičku rozsvítíme....*“ Zároveň si je jistá účinností své reakce.

Smutek

	<u>B1</u>	<u>B2</u>	<u>B3</u>	<u>B4</u>
hodnocení situace				nová situace
strategie zvládnání dítěte	mimika	vyhledání matky tělesný kontakt	pláč řeč těla vyhledání matky	vyhledání matky svěření se
interpretace projevů			vynucení pozornosti	
reakce matky	poskytnutí naděje pozitivní pohled	poskytnutí naděje	vyjádření zájmu mazlení nevhodnost chování	mazlení návrh řešení přenesení pozornosti
reflexe pocitů matky	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří	odlišné vnímání od dítěte	vyhýbavá odpověď	porozumění
záměr				
důvod volby strategie				
vnímaná účinnost reakce	neúčinná strategie v dané situaci		jistý účinek	spíše ano
ukončení situace	smíření se situací	překonání neúspěchu	rozveselení	

Jedna z matek (B1) usuzuje na prožívání smutku dítěte z jeho neverbálních projevů, mimiky. Říká, že dříve než se dozvěděla, co se stalo, věděla, že je Michaela smutná. Strategii, jež využila k rozveselení, bylo **poukázání na pozitiva**. „*Miško neboj, ten velbloud je taky pěkný zvíře a třeba to ještě půjde vyměnit.*“ Také dceři dodala **naději** v možnost změny: „*A tak jsem řekla, že když to takhle paní učitelka uvidí, že ty kočky máš tak ráda, tak ti toho velblouda přelepí.*“. Matčina snaha nebyla příliš účinná. Později se dcera sama se situací smířila.

Matka Jana (B2) se ho snaží povzbudit, aby se nevzdával, a **poskytne mu naději** v budoucí úspěch: „*...tak tentokrát jsi prohrál a příště zase vyhraješ.*“. Díky povzbuzení matky je syn schopný pokračovat ve hře. V průběhu rozhovoru zmiňuje, že situaci neprožívá stejně jako Jan.

Při prožívání smutku Ondřej pláče a vyhledává matku. Ta poznamenává, že ho prozradí již řeč těla. Matka (B3) nejprve **vyjadřuje zájem** a snaží se naslouchat dítěti. „*...zeptám se ho, co se děje, co mu vadí, nebo co ho trápí....*“ A pomazlí se s ním: „*přijde a já ho vezmu do náruče, pak mu dám pusinku....*“. Ovšem toto chování interpretuje jako vynucení si pozornosti. „*Tak nevím, jestli tímhle něco zkouší. Asi něco tím to dítě vynucuje no, aby bylo po jeho.*“ Pravděpodobně z tohoto důvodu mu vysvětlí, že jeho **chování je nevhodné**. „*...já mu řeknu, jseš takovej šikovnej kluk a takovejhle kabaret na mě zkoušíš.*“

Pokud se cítí Vendula smutně, vyhledává matku (B4), která jí **nabídne možné řešení**. „*...vezmu telefon a řeknu dobře, tak teda tatkově zavoláme, popovídej si s ním, to samé babičce, dědovi.*“ Matka dále konstatuje, že využívá **mazlení** a **rozptýlení**. Důležitější se však jeví první zmíněná strategie, na kterou zaměřuje svoji pozornost při popisu situace. Někdy se stane, že dcera nezná příčinu svého smutku. V takových situacích matka pocítuje bezmoc, ale současně ji chápe, neboť to se stává i jí samotné.

Zranění

	B1	B2	B3	B4
hodnocení situace	běžnost			
strategie zvládnutí dítěte	pláč samostatné ošetření vyhledání matky	vyhledání matky	vyhledání matky	vyhledání matky sdělení požadavku
interpretace projevů		statečnost	vliv výchovy	
reakce matky	mazlení ošetření	výlučná pozornost pochopení ošetření	ošetření	ošetření vyjádření zájmu
reflexe pocitů matky	vyhýbavá odpověď	výčitky (konkrétní situace)	nepoložena otázka/sama o nich nehovoří	vyhýbavá odpověď
záměr		příprava na život	příprava na život	samostatnost
důvod volby strategie	předvídatelný průběh		účinnost reakce	přístup dítěte závislost na situaci
vnímaná účinnost reakce	pozornost léčí	jistý účinek	jistý účinek	dcera důvěřuje matce
ukončení situace	pozitivní vzpomínka	pokračuje v činnosti	pokračování činnosti	kontrola zranění

Všechny respondentky vnímají svou reakci jako účinnou. Kromě matky Jana (B2) neodpovídaly na dotaz týkající se reflexe jejich pocitů. Všechny matky vypověděly, že dítě při zranění vyhledá jejich podporu. Matka Michaely (B1) říká, že dcera je schopná se již ošetřit sama a průběh situace je předvídatelný. Pokud za ní přijde, **mazlení** a **ošetření** je účinný lék na bolest. „*Tak jako ještě chvíli se bude chodit hejčkat a bude chtít ještě namazat, protože to uzdravuje.*“

Jan se při svěřením matce (B2) dočká **pozornosti** rodičů a **pochopení**. „*Ale zase necháme tam takový to, že ho to teď bolí, dobře má právo, tak teď si pojd' lehnout nebo teď prostě zahrajeme nějakou hru, protože má bolístku a prostě něk jako to uznáme, že je nemocnej.*“ Poté však matka dodává: „*nějak to extra neprožíváme, aby on z toho neměl nějaký trauma, aby se s tím nějak nezaobíral.*“ V jejím vyjádření je zároveň cítit snaha naučit syna, aby tyto situace vnímal jako **součást života**.

Matka Ondřeje (B3) sdílí názor předchozí respondentky ohledně výchovného cíle a říká: „*...v životě přijdou horší věci, tak je stavím už do života, aby to nebraly, že je to*

tragédie....“. Ovšem na rozdíl od matky Jana (B2) se situací, kromě **ošetření**, dále nezabývá a vymezuje se vůči přístupu manžela. „...protože můj manžel hned by je utěšoval, ale já nejsem takovýho ražení, abych je hned ohlazovala a utěšovala....“ Navíc hodnotí svůj způsob jako účinný a již pozoruje výsledky své výchovy. „...takže to dítě se mi nerozpláče, protože ví, že je to pohoda....“ Věří v posílení dětí na základě jejich setkání se s nástrahami života.

Matka Venduly (B4) se také snaží o podporu dcery v samostatném zvládnutí, neboť si je vědoma toho, že by situaci zhoršila, pokud by se jí více zabývala. „Ale já se je snažím moc nelitovat, protože vím, že v nich vzbuzuje ten pocit, že musí hodně brečet a hodně fňukat.“ Ve chvíli kdy za ní dcera přijde, **vyjadřuje** matka **zájem**. „A já řeknu, ‚Co se stalo?, Ukaž mi to.‘“ Později **kontroluje**, zdali se zranění nezhoršuje. „...pak se třeba zeptám ‚Bolí tě ještě to koleno?‘, nebo ‚Ukaž mi tu ruku.‘, sledujeme to....“

Vztek

	B1	B2	B3	B4
hodnocení situace	krátkodobost	situaci matka nezmiňuje		krátkodobost
strategie zvládnutí dítěte	svěření se snaha vyřešit problém		snaha ublížit sourozenci	ukončení hry organizace činnosti
interpretace projevů				
reakce matky	vysvětlení příčiny nabídnutí pomoci		zákaz oblíbené věci nevhodnost chování	ukončení hry výsledek není důležitý
reflexe pocitů matky	vyhýbavá odpověď		vyhýbavá odpověď	otázka nepoložena/ sama o nich nehovoří
záměr			uvědomění si chyby	dodržování pravidel
důvod volby strategie			možnost zranění sourozence	přístup dítěte
vnímaná účinnost reakce				proměnlivost
ukončení situace	zvládnutí situace dítětem		pláč a zklidnění	rychlé uklidnění

Jedna z matek (B2), stejně jako ve druhé skupině, si nevzpomíná na žádnou situaci, v níž by dítě bylo vzteklé.

Matka Michaely (B1) považuje takové situace za běžné a krátkodobé. Při popisu svého prožívání se odpovědi vyhýbá. „*Víte co, pro mě jako tohle, já to jako, jedna epizoda prostě během toho dne a bude jich jako víc s těma dětma.*“ Michaela se snaží situaci vyřešit sama a matka se přitom snaží **vysvětlit příčinu** jejího nezdaru: „*Ale Michalko, na tom náramku se ti to otočí.*“ a **nabízí jí pomoc**: „*Tak, když ti to zacvaknu, tak ti to tam bude držet.*“. Michaela nakonec vyřešila situaci sama. A s matkou se o tom již nebavily. To dále podotýká matka, kdy při vzájemných hádkách problém již nerozebírají. „*Vidíš to Míšo, kdybys jako. ‘ a ona ,Mami o tom nemluv. Já to vím. ‘.*“

Matka Ondřeje (B3) popisuje sourozeneckou hádku, kdy je pro ni důležité, aby si dítě uvědomilo nepřiměřenost svého chování. „*On brečí potom a já mu řeknu, ale to si musíš uvědomit, že jsi udělal chybu, za to si můžeš sám.*“ Jako řešení volí **zákaz oblíbené věci**. „*Tak to jsem ho potrestala, že neměl žádný sladký, nic.*“

Matka (B4) popisuje situaci nezdaru, kdy se Vendula snaží organizovat činnost ostatních, tak, aby vše bylo podle jejích představ, nebo hru ukončí. Matka jí uklidňuje tím, že **výsledek není důležitý**, neboť hra slouží jinému účelu. „*Nejdříve se jí snažím vysvětlit, že je to jenom hra, že to je prostě pro zábavu.*“ Pokud reakce matky nepomůže, usměrňuje chování dcery ukončením hry, aby si uvědomila, že činy mají své následky „*A když se začne vztekat a rozčilovat, tak jí řeknu, že když jí teda nebaví ta hra, tak že jí hrát nebudeme.*“ Vendula se dle matky velice rychle uklidní. „*Já nevím, chvílinku, dvě minuty.*“ Zároveň podotýká, že její reakce není vždy účinná.

6.1.4 Shrnutí

Matka Michaely (B1) nereflektuje své pocity ani v jedné z vybraných situací. Dítě vyhledává matku v případě, kdy prožívá smutek nebo pociťuje zlost. Při zranění pouze někdy. Matka nemá žádnou strategii, jež by využívala vícekrát, ovšem jejich užívání vnímá jako účinné kromě situace smutku. U vzteku si nakonec dcera vyřešila problém po svém.

Matka Jana (B2) o svém prožívání hovořila vždy, když byla dotázána. Dítě vyhledává její blízkost ve dvou ze tří situací. Při zranění Jana hodnotí strategii jako účinnou. Když zažívá strach, záleží na dalších okolnostech. Stejně jako matka Michaely (B1) nevyužívá jednu strategii ve více zmíněných situacích.

Matka Ondřeje (B3) není schopna popsat své prožívání ani v jedné ze situací. Ve třech případech dítě vyhledává matku.

Při hodnocení účinnosti reakcí si je jistá, že je schopna pomoci dítěti a dítě jí důvěřuje. Při smutku a strachu reaguje na projevy dítěte *tělesným kontaktem*, ovšem když dítě prožívá smutek, zároveň jeho chování považuje za *nevhodné*, což také Ondřejovi sdělí.

Matka Venduly (B4) pouze jednou při dotázání se na její pocity neodpovídá na otázku. Nejčastěji k podpoře dcery využívá *rozptýlení*. Ve dvou případech si dítě vyžádá matčinu přítomnost. Matka ne ve všech situacích hodnotí svou reakci jako zdařilou, ale při zachycení ukončení reakce si lze všimnout, že i tak dcera situaci zvládne.

Dvě matky (B1, B2) využívají stejné strategie při utěšení dítěti, když prožívá smutek. Tou je *poskytnutí naděje* na změnu. I matka Ondřeje (B3) a matka Venduly (B4) popisují stejnou reakci a tou je *mazlení*.

Dvě matky (B1, B3) se ve zvolených situacích nevyjadřují k otázkám týkajících se jejich prožívání. Pokud bychom se zaměřili na výpovědi matky Ondřeje (B3) na rozdíl od ostatních matek považuje chování syna při smutku jako nevhodné. Dále se jako jediná vymezuje vůči přístupu otce k výchově. Ovšem takovéto chování nezaznamenáváme u matky Michaely (B1), která se v rozhovoru zmiňuje spíše o tom, že je již zvyklá na dotazované každodenní situace a průběh některých z nich považuje za předvídatelný.

6.2 Zkušenosti pěstounských matek

Z otevřeného kódování jsem získala jednotlivé pojmy. Na základě vzájemných souvislostí byly vytvořeny 4 kategorie. Na zkušenosti matek jsem se v rozhovorech zaměřila, neboť se objevovaly při popisu jednotlivých situací. Tvoří tedy určitý rámec pro sledované cítění a jednání matek.

SEZNAM KATEGORIÍ
1. Faktory ovlivňující výchova dítěte v pěstounské péči
2. Přisuzovaný vliv dětského domova
3. Prožívání a biologické vlivy
4. Specifické obavy

Seznam kódů v první kategorii

Kategorie č. 1: Faktory ovlivňující výchovu dítěte v pěstounské péči
rané zkušenosti
nejistota
opatrnost
stejný přístup
příprava na život
začlenění do rodiny

V průběhu rozhovoru se jednotlivé respondentky při odpovědích na průběh jednotlivých situací vyjadřovaly a hodnotily své přístupy. Odkazovaly přitom na způsoby výchovy ve spojitosti s vývojem vztahu mezi nimi a dětmi v pěstounské péči.

Jedna z respondentek při vnímání spravedlnosti své výchovy uznává, že někdy je její zásah vůči nevhodnému chování Petry *s ohledem na rané zkušenosti*. „*Péťa si nese spoustu věcí, za které ona nemůže. Tak někdy přimhouřím oko.*“ (PM4)

Dále vyjadřuje určitou *nejistotu* při udělení fyzického trestu vzhledem k tomu, že si je vědoma citlivosti dítěte, ovšem zároveň by nechtěla žádnou z dcer vychovávat jiným způsobem. „*No, u té Péti tam to řeším hodně, tam mi na jednu stranu svědomí říká, že bych to dělat neměla, ale zase já si myslím, že nemohu úplně měřit každou jiným metrem.*“ (PM4) Z její odpovědi je cítit určitá touha vynahradit Petře čas, který strávila bez matky, ale zároveň k tomu přistupuje s určitou obezřetností kvůli své biologické dceři.

Matka Lucky pomocí využití přirovnání popisuje výchovu u dítěte v pěstounské péči následovně: „*No to je říkám, ta výchova toho dítěte v náhradce je jako když člověk bruslí na špičce toho nože.*“ (PM1) Snaží se k výchově přistupovat s určitou *opatrností* a s ohledem na prožívání dítěte. Tento přístup prostupuje celým rozhovorem.

Na rozdíl od matky Petry ovšem podotýká, že při výchově přistupuje ke svým biologickým dětem *stejně* jako k Lucce. „*...ale je to tak k mojí biologický dceři, tak k Lucce úplně stejně.*“ (PM1) Současně s tím vyjadřuje názor, že samy děti jsou si vědomy jednotného přístupu. „*... ona ví, že inkasují ty dva taky, takže je to takový, že to bere, že všichni jsou vychovávaný stejně, všem je měřeno stejně a ke všem je stejnej přístup.*“ (PM1)

Svoje chování odůvodňuje s ohledem na záměr, či dalo by se také říci, určitý výchovný cíl, tedy *přípravu na život*. „*...ale zase s ní člověk nemůže jednat jako s cukrovím. Jednou půjde do života, a že ho bude mít sakra těžkej,....*“ (PM1)

Matka Lucie se také vyjadřuje k potřebě času na **začlenění dítěte** do rodiny a poukazuje na důležitost tohoto faktoru. „*V tom, čím je víc včleněna do té rodiny, tím víc je to všechno standardně nastavený.*“ (PM1)

Ve výše uvedeném textu si lze povšimnout, že k výchově dětí v pěstounské péči se vyjadřovaly pouze 2 ze 4 matek. Jedna z matek (PM3) má v pěstounské péči 2 děti, ovšem biologické děti nikoliv. Je možné, že právě z tohoto důvodu se v rozhovoru neprojevovalo hodnocení výchovného způsobu ve vztahu k vlivu dřívějších zkušeností dětí. Druhá matka (PM2) má v pěstounské péči více dětí a dotazována byla na výchovu nejmladšího z nich. Důvod může být právě tento nebo vliv jiných faktorů, které jsem ovšem v rozhovoru nezaznamenala.

Následující kategorie se vztahuje k percipovanému vlivu dětského domova. Dané téma prostupuje všechny rozhovory pěstounských matek. Proto se vztahuje jak příčinám zachycovaných negativních emocí, tak k reakcím na situace.

Kategorie č. 2: Přisuzovaný vliv dětského domova
život bez primárních osob
nutnost prosazení se
ohleduplnost okolí
zvyklost na změnu prostředí
psychosomatika
obava ze ztráty
cena věcí

Život bez matky a zejména jeho začátek ovlivňuje vývoj dítěte. A dle matky Lukáše je vliv pobytu v dětském domově přímo úměrný jeho chování. „*A nejvíc se na něm nese ten půlrok. Jako čím dýl ty děti jako jsou v těchto ústavech, tak je to znát.*“ (PM2) Matka vychází ze svých zkušeností, neboť má v pěstounské péči, jak je výše zmíněno, další dvě děti.

Jedním z chování dítěte, jež přisuzuje právě vlivu dětského domova, je jistá **nutnost prosazení se**. „*Lukáš se vehementně prosazoval, a že tohleto je důsledek něčeho, že on prostě, kdyby to v tom kojeňáku nedělal, tak ho ta sestřička nepochová, nevybude si to svoje místo, těch dětí je tam hafo a on si tu pozornost musel tímto získat*“ (PM2)

V souvislosti s vlivem dětského domova a potřebou získání zájmu k uspokojení svých potřeb, jak popisuje matka Lukáše (PM2), je spojeno další významné téma rozhovorů a tedy **ohleduplnost okolí**. Matky uvádějí, že projevy dětí v pěstounské péči nemusejí být vždy považovány za standardní. Ostatní lidé, v daném případě učitelky v mateřské školce, by měli dle matek Lukáše (PM2) a Lucie (PM1) přistupovat k dětem spíše citlivěji a s pochopením. Z rozhovoru je patrné, že by byly matky rády, pokud by se jim učitelé snažili vyjít vstříc a zvolili jiný přístup ve vztahu k dítěti. Matka Lucie (PM1) říká: „...*ty učitelky neměly tolik tolerance a asi ani to pochopení, protože to dítě je prostě jiný, jestli ten vývoj je jinej a i ten přístup, že by měl být zvolený trošku jako tak prostě individuální.*“.(PM1) Matka Lukáše popisuje adaptaci na mateřskou školku následovně: „*Ze začátku to paní učitelka nezvládla s Lukášem, protože nevěděla jak na něj, takže se jí Lukáš bál.*“.(PM2)

Kromě postoje učitelek se matka Lucie ve vztahu k mateřské školce zmínila o **zvyklosti na změnu prostředí**, uvádí: „*A na začátku samozřejmě tyhle děti nebrečeje, takže když přijdou do prostředí, tak oni to berou povrchně, kontakt s těma lidma.*“.(PM1) Zmíněné projevy Lucie zobecňuje jako možné zkušenosti ostatních pěstounů s jejich dětmi. Ovšem také se v průběhu rozhovoru několikrát zmiňuje o nespokojenosti s tím, že byla Lucie přemístěna z jednoho dětského centra do druhého a kvůli tomu neměla možnost vytvořit si blízký vztah k pečující osobě. Je proto možné, že se dané přesvědčení týká právě této Lucčiny zkušenosti.

Zkušenosti další matky (PM4) se vztahují k problematice onemocnění dítěte. Onemocnění dítěte v určitém období v roce si matka dává do souvislosti s opuštěním biologické matky dítěte. Mohli bychom tyto projevy dítěte označit jako psychosomatické. „*Ted' je to období, kdy ji maminka v tom kojeňáku nechala a od konce ledna do konce března nám to jede. Takže je jako, to mě napadá, jestli to není somatický.*“ (PM4)

Matka Lukáše (PM2) vnímá vliv pobytu v dětském domově ještě ve dvou následujících projevech dítěte. Jedním z nich je **obava ze ztráty rodiče**. „*Já bych řekla, že když někde jdeme, tak si mě hlídá, aniž by to dal najevo, tak mi přijde, že mě pozoruje.*“ (PM2) Uvádí ji tedy jako jednu z příčin strachu dítěte.

Druhým projevem je ničení věcí. „*Víte co, já nevím, ale je to asi zkušenost více těch pěstounů, že ty děti prostě, ty v pěstounské péči, tak ikdyž jsou doma od malinka tak ničí.*“.(PM2) Poté uvádí příklady, kdy jeho chování považuje za překvapivé a neodpovídající jeho věku.

Jedním z nich je záměrné zničení brýlí sourozence, kdy se matka (PM2) domnívá, že by alespoň již v takových situacích měl být schopný uvědomit si potřebnost věci.

Třetí kategorie se týká zejména prožívání.

Kategorie č. 3: Prožívání a biologické vlivy
temperament
vlohy
odlišnost prožívání
čas na bezpodmínečné přijetí
čitelnost emocí

Matka Lukáše (PM2) a Lucie (PM1) se zmiňuje o době, jež je potřebná pro to, aby jeden poznal druhého a navázali mezi sebou vztah. „*Dokud tam to **bezvýhradní přijetí** nebylo, jakože to trvá nebo alespoň mně to trvalo ze začátku, že jsem necejtila úplně, jakože je moje.*“ (PM1) Stejně tak matka Lukáše říká „*Nevěřím, že když někdo přijde, že když si to dítě přiveze, tak najednou a hned ho miluje, ale nejdřív se musí, jak říkám, vžít.*“ (PM2)

Nejednou zmiňovaným byl také **temperament** dítěte. Matka Václava (PM3) o něm mluví ve vztahu k výbušnosti a impulzivitě dítěte. „*On taky jinak vyrůstal, má jiný rodiče, víme, jak ty rodiče žili, že taky jinak reagují. Ten tatínek je takovejpruďas jo....*“ Matka Lucie (PM1) se o temperamentu dítěte, ale zároveň i všech členů její rodiny vyjadřuje v rozhovoru několikrát. Podle ní jsou rodinou introvertů, do které přišel jeden extrovert. „*Takže je to takový, že je to obdivuhodný, jak ona to prostě zvládá a přizpůsobuje se něčemu co, co tomu temperamentu úplně neodpovídá.*“ (PM1) Společně s manželem se snaží saturovat její potřebu po nových zážitcích a velké společnosti. Dále podotýká: „*...jak ona je vlastně jinak založená jako temperamentem, jiný životní hodnoty, prostě to na ní člověk vidí*“ (PM1)

V průběhu rozhovoru hovoří také o **odlišnostech v prožívání** a považuje je za opak toho, jak prožívají pozitivní a negativní emoce ostatní členové rodiny. Její vyjádření je následující: „*Lucka to hodně jako, my jsme nebyli zvyklý na takovej projev radosti, že jo. Je to intenzivnější než jako my v rámci rodiny máme.*“ (PM1)

Vliv odlišnosti prožívání vnímají matky i na pochopení dítěte. Matka Lucie (PM1) uvádí: „*Takže spíš u těch vlastních, že člověk ví, že se do nich dokáže vžít, protože to mají po mně, mají to po manželovi. Takže víme, jako to prostě probíhá, zatímco u tý Lucky je to o tý empatii.*“ (PM1) Stejný pohled sdílí matka Petry (PM4) při odpovědi na otázku „*Jak se asi cítí Péťa?*“ odpovídá: „*úplně upřímně, ona to má jinak nastavený, v některých věcech to prožívání, že u té Pavli (biologická dcera) bych to řekla jednoznačněji, taky né přesně, ale u té Péti je to jiný to prožívání.*“ (PM4) Obě matky pociťují větší jistotu při vnímání emočního prožívání svých biologických dětí než u dětí v pěstounské péči. Nakonec matka Lucie (PM1) dodává, že nenahraditelná je z uvedeného hlediska biologická rodina. „*...hrála by si se svýma sourozencem, kterýjsou stejný, mají stejné prožívání, stejnou radost, stejný smutek, všechno prostě, když se tam všichni veselili, pak zase všichni brečeli.*“ (PM1)

V návaznosti na prožívání a temperament dítěte si matka (PM1) utvořila specifickou reakci právě z toho důvodu, aby Lucii bylo zřejmé, co je jejím záměrem. Lhaní je jedním z témat, o kterém matka hovořila. Zde zmiňuje svou reakci: „*Takže za to jsem se jako opravdu zlobila, jakože, že jsem byla, aby to na mně bylo opravdu vidět, že jsem rozzlobená, když to člověk vnitřně neprožíval jako nějak tragicky, ale vždycky jsem to teda, hlavně na tu Lucku, **abych byla čitelná.***“ (PM1) Podobně vyjadřuje i pozitivní emoce. „*Takže je to takový, že když mám radost, mám velkou radost, a když jsem rozzlobená, tak to ze mě musí být vidět z toho obličej, že se opravdu zlobím*“ (PM1)

Respondentka (PM1) hodnotí sebe a svého manžela jako jedince výkonově orientované. Projevuje se to například v jejich přípravě Lucie na školu a učení jí různým dovednostem. „*protože tím, že je takovej hodně na výkon a takovej jako na tu spolehlivost, odpovědnost a tak a Lucka svým **založením** je, nemá to ještě tak ukotvený, je taky maličká.*“ (PM1) Později srovnává Lucii s ostatními sourozenci, kteří se naopak v určitých oblastech zájmu sami rozvíjejí a mají silnější vůli nežli Lucie.

Poslední kategorie se týká obav matek dětí v pěstounské péči, které jsou vázány na již popsaná témata.

Kategorie č. 4: Specifické obavy
zkušenosti pěstounů
možnost ovlivnění vývoje
nezakotvenost

Vnímaní některých projevů dětí pocítují rodiče jako problematické v závislosti na informacích předaných od ***zkušenějších pěstounských rodin***. Rady, jež získají na seminářích podporujících tyto rodiny, mohou zároveň přispět k předjímání budoucích problémů. „*Asi bych řekla to, jak se stýkáme s pěstouny, tak tam říkají samí negativa do budoucna, když přijde ta puberta. Tak to jediný čeho se asi bojím, tak budoucnosti.*“ (PM2) Stejně poučení ze setkání pěstounů vnímá i matka Lucie (PM1) „*protože ještě na diskuze nebo tak se chodím dívat a vím, že ty děti prostě pak jsou, že prostě kradou. Jo, že ty rodiče to potom zavírají do trezoru doma a to je děs, toho se bojím...*“ (PM1). Matky v průběhu rozhovoru zmiňují, že by také rády slyšely nějaké pozitivní případy dětí v pěstounské péči, kdy rodiče tyto problémy nemuseli řešit.

Matka Lucie (PM1) hodnotí svou reakci v případě, kdy dítě lže jako přísnou a odůvodňuje to takto: „*...abychom jednou nedospěli do toho, že nebudu moct věřit dětem a řešit, kdo mi lhal, kdo co kde ukradl a to vím, že v tomhle jsem přísná.*“ (PM1) Tentopostup matka popisuje poté, co vyjadřuje obavy nad ***možností ovlivnit vývoj***. „*Něco schovala a jako takovýhle ty věci a je pravda, že člověk tím, že to není to jeho biologický dítě, tak rychlejc jako jde do takovýho toho strachu, aby se to nezakotvilo.*“ (PM1)

Respondentka (PM1) se zamýšlí i nad tím do jaké míry je, vzhledem k odlišnému prožívání a hodnotám dítěte, schopná poskytnout Lucii ***bezpečné zázemí***, aby si vybudovala potřebnou sebedůvěru. „*No je to prostě, chybí to, ta sounáležitost k tý rodině. Je to to, co dává ten pocit bezpečí a jistoty, to na čem pak člověk staví. Je to to, co těm dětem vzali nebo rodiče jim to kolikrát nedají.*“ (PM1)

7. Shrnutí výsledků

Tato kapitola se týká výsledků, jež byly na základě rozhovoru vedeného s osmi matkami zjištěny.

HVO1: Jakým způsobem matky pomáhají dětem v jednotlivých typech zátěžových situacích?

Strategie zvládání se lišily jak u jednotlivých matek, tak v závislosti na prožívané emoci. Některé se v průběhu rozhovoru s jednou respondentkou vyskytovaly vícekrát nehledě na situaci. Někdy se stejné způsoby zvládání objevovaly u několika matek, přičemž strategie nemusely být vázány na konkrétní situaci.

U analýzy částí rozhovoru týkajících se strachu se jedná o strategie, mezi něž patří například přizpůsobení prostředí, poskytnutí fyzické blízkosti či vysvětlování.

V situacích, kdy dítě prožívá smutek je často užívané vysvětlení, mazlení a také poskytnutí naděje.

U zranění se kromě ošetření opakuje bagatelizace a využití sourozence jako vzoru.

V poslední situaci, v níž dítě prožívá vztek, matky nejčastěji užívají vysvětlení, trestu či nabídnutí pomoci.

Bez ohledu na jednotlivé situace se objevovaly strategie zvládnání jako bagatelizace (zranění/ strach), snaha změnit úhel pohledu (smutek/ strach), přenesení pozornosti (smutek/ strach), sourozenec jako vzor (zranění/ strach), návrh řešení (smutek/ vztek) a mazlení (zranění/ smutek).

SVO1: Jaké faktory jsou důležité při volbě způsobu reakce na chování dítěte v zátěžové situaci?

Mezi faktory, jež ovlivňují strategii matky, patří hodnocení situace. Matky se často ve svých výpovědích zabývaly tím, jak dlouho je třeba, aby dítěti pomohly s regulací emocí. Druhý velmi významný vliv má na jejich chování interpretace projevů dětí. Zejména jestli jej vnímají jako odpovídající prožívání. Dalšími důležitými okolnostmi jsou zkušenosti matky s účinností své reakce, příčinou emoce a také způsob jakým sami děti řeší situaci.

Posledním zaznamenaným faktorem je reflexe pocitů matek, jež se zároveň odrážív interpretaci projevů dítěte. Ovšem tento závěr není jednoznačný.

SVO2: Jaké jsou rozdíly mezi zkoumanými skupinami matek?

Mezi dvěma skupinami matek nebyly výrazné rozdíly ve využívání strategií zvládnání. Jediná tři řešení, která se objevila u pěstounských matek, bylo využití odborných rad, poukázání na nereálnost změny a příprava řešení s manželem.

Lze si povšimnout podobných strategií matek a jejich výchovného cíle či záměru, když se dítě zraní. Matky se snaží připravit dítě na to, že se s takovými situacemi bude setkávat po celý svůj život. Děti by se tím proto neměly tolik zabírat a být schopni si do určité míry pomoci sami.

Také se neukázalo, že by jedna skupina matek považovala své chování za účinné a druhá nikoliv. Pouze dvě z matek, jedna pěstounská matka a jedna z druhé skupiny, vnímají častěji nežli ostatní účinnost svých strategií jako méně účinnou či neúčinnou. První z nich poukazuje na obtížný temperament dítěte.

Ohledně vyhledávání matek ve vybraných situacích se výpovědi matek výrazně neliší. Pouze jedna z pěstounských matek uvádí ve dvou případech, smutek a zranění, že dítě vyčkává na její reakci, ale aktivně ji nehledá.

Zároveň můžeme podotknout, že dvě pěstounské matky zmiňují v rozhovoru každá jednu náročnou zátěžovou situaci, kterou řešily déle. Jedna z nich se v případě strachu zmiňuje o okolnostech, jež nastaly před více než rokem. Zbylé dvě matky popisují podobné, u Petry téměř shodné, reakce na více zátěžových situací. Dvě z nich také podotýkají, že s tak intenzivním projevem emocí se u dětí již tolik nesetkávají. Naopak u druhé skupiny matek lze zaznamenat tendenci hovořit o nových příčinách emocí, patrně je to zejména u smutku, kde o tom hovoří přímo.

HVO2: Jaké zkušenosti jsou společné matkám s dětmi v pěstounské péči?

Na základě rozhovoru byly identifikovány čtyři kategorie. První se týkala výchovy dětí v pěstounské péči. Pokud matky mají také své vlastní děti, snaží se k dětem v pěstounské péči přistupovat stejně. Ovšem zároveň podotýkají, že to není vždy jednoduché. Ne vždy se cítí jistí, zdali zvolili vhodný způsob řešení situace vzhledem k předchozím zážitkům dětí, na něž odkazují. Snaží se tedy nalézt vhodné řešení. Současně upozorňují, že mají za sebou určité zkušenosti s vlastními dětmi a dle nich k výchově dětí přistupují.

Následující kategorie se zabývá percipovaným vlivem dětského domova na chování dítěte. Liší se u jednotlivých dětí a patří mezi ně nutnost prosazování se, kdy matka omlouvá chování dítěte s tím, že kdyby se takto nechoval v dětském domově, tak by nebyly uspokojeny jeho potřeby. Poté podotýká, že si není vědomo hodnoty některých věcí a dle jejího uvážení by již toho měl být schopen. Mezi dalšími projevy matky zmiňovaly zvyklost na změnu prostředí či obavy z možné ztráty matky. Významným poznatkem je také potřeba ohleduplnosti k chování dítěte od ostatních dospělých, jež vyjadřují dvě matky.

Třetí kategorie se týká prožívání dítěte. Některé matky narážejí na fakt, že děti mají jiný temperament nežli oni a musí se snažit o to, aby tím vzájemný vztah nebyl narušen. Dvě matky pociťují, že prožívání svých vlastních dětí dokážou lépe porozumět, neboť se v podobných situacích cítí stejně.

Posledním společným tématem pěstounských matek jsou obavy spojené s jejich posláním. Jedním z nich je strach z problémového dospívání ovlivněn zprostředkovanými informacemi. Společně s tím jsou spojené pochybnosti, do jaké míry ony sami mohou ovlivnit vývoj dítěte a pomoci mu vybudovat sebedůvěru.

8. Diskuze

Uvědomuji si, že výsledky nejsou zobecnitelné, ale zároveň zkušenosti všech pěstounů jsou jedinečné. Co se týká zjištěných strategií u pěstounských matek a zdrojů jejich zvládnání jako je příprava řešení situace s manželem či zahrnutí celé rodiny při zvládnání zátěže bylo jako pozitivní způsob zvládnání zjištěno při dřívějších výzkumech (Lee, Whiting, 2008 in Megahead, Lee, 2012).

Ve stejné studii tuto autoři uvádí další faktory ovlivňující zvládnání zátěže u pěstounských rodin, jako jsou osobnostní charakteristiky dětí. Jedna z respondentek se přímo vyjadřuje o složitém temperamentu dítěte. Další matka se ve svých výpovědích také zabývá temperamentem a jeho vlivem na jejich vztah.

Ohledně zmíněných výsledků týkajících se vyhledávání matek jsem nezahrnula situace vzteku, neboť se stávalo, že matka hovořila o případech, kdy například zasahovala při sourozeneckých sporech. Nebylo proto možné porovnat matky na základě toho, kdy popisovaly, že za dítětem jdou ony nebo je dítě vyhledá či nikoliv.

Porovnání matek na základě reflexe jejich pocitů může být také zavádějící vzhledem k malému počtu vybraných případů a také malému výzkumnému vzorku.

Je velice důležité jakým způsobem matky interpretují projevy svých dětí, prožívají s nimi jejich smutek či strach. A jejich vnímavost vůči těmto projevům se odráží v jejich podpoře a péči o dítě. Pokud se zaměříme na jednotlivé rodiny a na to zdali mají vlastní děti nebo děti v pěstounské péči můžeme říci, že odlišná podpora v jednotlivých situacích je spojována s příčinami a projevy zmíněných emocí souvisejících s tím, že se jedná o děti v pěstounské péči a s ohledem na jejich rané zkušenosti z pohledu matek.

Zároveň jsem si vědoma, že zpracování výsledků, kdy jsem se snažila seskupit informace do určitých vzorců, stejně jako kódování pro mě bylo velkou neznámou a tudíž je velice pravděpodobné, že některé kategorie či pojmy nejsou úplně vhodné.

IV. Závěr

Tato práce se týkala zvládnání zátěže matkami předškolních dětí. Cílem byla kvalitativní analýza rodičovské podpory a péče. Současně zprostředkování vhledu do zkušeností pěstounských matek.

Teoretická část byla rozdělena na tři hlavní kapitoly. V první jsem se zabývala rodinou a snažila jsem se přiblížit funkce rodiny, uspokojování potřeb v rámci rodiny a také na způsoby výchovy. Druhá část je zaměřena na citovou vazbu, její vývoj a především faktory, jež ji ovlivňují. Poté jsem se zaměřila na regulaci emocí. Nakonec jsem se věnovala tématu pěstounství, kde jsou důležitou podkapitolou projevy dětí přicházející do náhradních rodin.

Praktická část obsahovala analýzu polostrukturového interview s osmi matkami předškolních dětí. Výsledky byly zhodnoceny v diskuzi.

Pro mě samotnou byl výzkum přínosný. Vedení rozhovorů s matkami a jejich vzájemný vztah a interakce se mi jeví jako velice zajímavá oblast výzkumu. Zároveň jsem měla možnost nahlédnout do fungování pěstounských rodin a mohla lépe pochopit co všechno jako rodina společně zvládají.

Příloha 1

Seznam témat rozhovoru

„Rozhovor o vazbě“ mi byl poskytnut Mgr. Zuzanou Štefánkovou, Ph. D. a zahrnuje následující témata, jež byla s matkami v průběhu rozhovoru rozebírána.

1. Jednotlivé situace, v nichž je aktivován vazbový systém dítěte a zároveň pečující systém rodiče.

neúspěch ve hře	odloučení
strach	pláč
vzteky	mazlení, tělesný kontakt
smutek	dítě nebylo dostatečně dobré
o samotě	lékař/ zranění

2. Adaptace dítěte na mateřskou školku

3. Výchovná zátěž

Příloha 2

Ukázky z rozhovorů

1. Strach

A z čeho má Lucka strach?

Zase většinou něco se tam objeví znenadání a pak zase to odezní. Takže z čerta nikdy neměla strach, vždycky se jí líbili čerti, protože jsou tmaví, takže měla vždycky hrozně velký nadšení z čertů a to vím, že měla jeden čas, že nechtěla projít kolem třešně, že tam byly včely, jak kvetla a to byla úplně prostě ze dne na den, jeden den jí to nevadilo a to. Pak měla přejít ve školce, a že šli přes cestu mravenci tak, že ona prostě tamtudy nepůjde a takový prostě trošku nelogický, protože do té doby jí to nevadilo, pak prostě měla týden nějakýho takovýho stavu a pak prostě zase to odeznělo, ale že by měla vyloženě strach z něčeho tak to nevybavuje se mi, že by se něčeho bála. Ne to ne, ona je taková odvázná takže všechno si vyřídí, všechno zařídí, takže je taková jako samostatná.

A když třeba měla strach z těch včel, tak co dělala?

No ječela, úplně chytala, jak sama sebe utvrzovala v tom a úplně se to roztáčelo do té spirály takový ty hysterie. Takže to bylo to, no, ale ne u těch včel, u těch mravenců to bylo, že zrovna jí měl náš tat'ka a šli někde od nádraží a právě mravenci přes cestu a Lucka, že začala prostě takhle vyvádět a tat'ka jak vychovával nás tak řekl „Přestaň si vymýšlet.“ a ona přestala a šla. Takže je to takový, že občas mi přijde, jakoby člověk občas tu spirálu musel zaseknout, že si začne sama sebe prostě jako, ale už jsme to dlouho nezažili, to bylo opravdu, já nevím, ve 4 letech byli takovýhle ty mravenci a včely a od té doby prostě nic. Jo pak měla z pavouků, hlavně ze sekáčů. To zase bylo, že nechtěla spát v pokojíku. No tak jsme je vysávali, že tam nesmí bejt žádný sekáč a pak už jsem řekla: „Lucko, já se na to vyprdnu, vždyť se podívej, myslíš si, že on je nadšenej jako z toho, když spadne. On má stejnej stres, on se tě bojí taky.“ Takže si to nechala vysvětlit a teď můžou být sekáči, kde chtěj a je jí to jedno, to je vždycky takhle chvílku takový.

A jak vy jste na to reagovala, když měla ten strach z těch pavouků?

Ty pavouky jsme vysávali, protože to neměla kde uhnout. No, když z těch včel, tak to bylo vyloženě jenom na třešni, nikde jinde jí nevadily a na třešni jí vadily, tak to obcházela.

A já spíš to jako bagatelizuju jako, říkám: „Ale prosím tě.“, že to vím, že to zase odezní, z těch pavouků jsme je vysávali, protože to se nedalo, neměla kam uhnout, takže a takhle jednou, když koukala na ten lustr a on na něm byl sekáč a ona pod ním jedla bábovku a říkala: „Hodne pavouk.“ a on jí potom spadl do té bučty, ona začala pištět. A všichni z toho měli hroznou zábavu a ona se pak začala taky chechtat, takže jako to nebylo žádný, že by se to nějak, si myslím, že si na to ani nevzpomene. Všichni ostatní si na to vzpomenou, měli to jako hroznou zábavu. Děcka ty odpadly, ale když pak to vidí tu reakci, že jako to není žádný stres kolem toho, že ještě všechny pobavila, tak se začne jako chechtat tomu taky a není to nic jakoby vyhocenýho určitě. To vždycky takový, chvílku tak, chvílku tak, hlavně z toho nedělat žádný velký problémy. Zase člověk by poznal, kdyby to bylo něco hlubšího nebo bylo by to závažnější, tak si myslím, že bysme na to přišli a pak by člověk zvolil jinou strategii, ale tím, že je to takový všechno takový, že teďka to přijde, za tři dni to odejde, tak jakože se to snažíme bagatelizovat jak s těma bolístkama prostě. Jako stane se, tak se stane a jede se dál.

A jaké je to pro Vás, když vidíte, že má strach třeba z těch pavouků?

Ona už ho nemá.

A když ho měla?

Tak já taky. Spíš politujeme toho pavouka, tak říkám: „Lucko tak se podívej, teď jsem ho zabila kvůli tobě.“ a ona mi řekne: „Mamko, ty jsi na mě tak hodná.“ a já říkám: „No tak, co už s tebou mám dělat.“. A zase to odezní, jo už vůbec neřeší nějakého pavouka, když je čas od času vysaju, tak se zase namnožej v těch rozích.

2. Smutek

A je někdy Vendulka z něčeho smutná?

Mhm. Teď má období, že je smutná ani někdy nevím z čeho. A ona taky sama neví. Včera třeba přišla, že je smutná, že taťka není doma. Kolikrát přijde, že je smutná, že se jí stýská po babičce.

Jak se to tedy projevuje, když je smutná.

Ona to řekne. Přijde a řekne to, já jsem smutná.

A co děláte vy, když za Vámi přijde?

Snažím se jí nějakým způsobem uklidnit. Pohladit, když teda se jí po někom stýská, tak vezmu telefon a řeknu dobře, tak teda tat'kovi zavoláme, popovídej si s ním, to samé babičce, dědovi.

A jak je Vám, když je takhle smutná?

No někdy nevím, co mám dělat, jak jí mám pomoc. Ale zase chápu, že člověk, je mu někdy smutno a třeba tomu není žádná příčina. Takže se jí snažím nějakým způsobem nějak rozptýlit. A pomoct no.

A pomůže to?

Většinou jo.

3. Zranění

A jak to vypadá, když si třeba ublíží, zraní se?

Jo to ona je herečka, no tak, když jí někde něco maličkýho začne tak vždycky přijde a teď chce politovat, tak vždycky se jí na to podívám a řeknu, „Prosím tě, to je prdlajs.“. Tak ona vždycky chodí za někým jiným a ukazuje a říká „To je prdlajs.“. Tuhle manžel jí tam dával nějakou náplast, tak chodila, jenže to jí má 5 minut, pak to rozbalí a to já se s tím moc, já říkám „Musíš to vydržet, seš ženská.“, no tak je to prdlajs. Stačí, když řeknu, že je to prdlajs, tak jako se ví, že to není nic závažnýho. Tak akorát potom ukazuje pani učitelkám, jak si hrozně ublížila, ale ani myslím si, že nebyla nikdy sedřená, jakože by měla, prostě ne. Ona má vždycky nějaký období fobie šílený úplně z ničeho nic se to vyrojilo, že nechtěla přejít přes mravence. „Mamko, třeba když spadla z postele.“ (*syn tam byl chvíli s námi*) Jo, vlastně nedávno spadla z postele a měla modřinu na hlavě. Já vždycky jsem taková rychle s tím, protože ono kdybych jí začala hodně litovat, tak ona tomu propadne, jakože je na umření. Tak to já vždycky „Tak cos tam dělala!“, vždycky vynadám, ona se srovná. Tak tím zaženeme ten šok z toho, že se jí něco stalo. A pak ji prohlídnu, maximálně zavážeme.

A co pak Lucka dělá, když se tedy zraní?

Začne kňučet a pak chodí a všem to ukazuje, aby jí všichni politovali, a za chvíli to přestane všechny bavit a ona za chvíli už o tom neví. A když jde do školky, tak to ještě ukáže ve školce a když přijedou babičky, tak to ukáže ještě babičkám, aby ji politovaly, a není to nic takového. Úplně běžný.

A jak vy teda reagujete?

První co je, tak jako se rozzlobím. Buď se rozzlobím doopravdy, že se leknu, že si mohla něco udělat anebo se rozzlobím, abych opravdu zasekla to roztáčení té hysterie, ale pak jako to jako probereme, že to nic není, že se to stane a nejlepší je, když ještě Sára má nějaký úraz a já řeknu „Podívej se na sestru jak má sedřený koleno, viděla jsi to a řvala?“ a Lucka řekne „Neřvala.“

A pomůže to teda ta Vaše reakce?

Pomůže. To je vyzkoušený. První co je vynadat, aby se zaseklo takovýto rozjíždění toho neštěstí hrozného a pak to bagatelizovat, prostě je to. Nejhorší je, když to dítě uvidí, že se leknete a zblednete, to pak tomu propadne ještě že, když ta mamka, vím, že se to používalo u vojáků. Jako když prostě takovej ten dril, to budeš v pořádku, to bude dobrý, že pak je to nabudí k tomu, že je to opravdu v pořádku, že když už člověk opravdu se cejtí, že je to na něm vidět, že se opravdu lekl nebo že má strach o to dítě tak to dítě to prostě chytne z něj.

4. Vztek

A když se mu třeba v tom florbalu nebo v jiné hře nedaří, tak co potom dělá?

No, my tam nechodíme moc dlouho, ale to nemá moc rád no. Je vzteklej a je takovej reaguje hrozně podrážděně a to jako když jsme si ho brali z toho dětskýho centra, tak nám říkali, že už tak malinkej, když byl, tak na všechno špatně reagoval jako podrážděně, byl hodně brečivej. A takže i teď, když se mu něco nepovede, tak je hrozně rozzlobenej a hledá vždycky někoho, kdo za to může. Ale je pravda, že je i takovej, že se zakousne a jde, jako, že by s tím hned švihnul a odešel. To nemůžu říct.

A jak Vy na to reagujete, když je tedy rozzlobenej a hledá toho viníka?

Tak, když se mi ho podaří usvědčit, tak je to legrace pro oba dva a když ne, tak je to těžší. Tak se snažím vysvětlovat, ale nepadne to na úrodnou půdu moc. Říká, že se mu to nedaří, že to takhle nejde, že mu to nepůjde, jo. Teď jsme byli třeba na horách, jel ze sjezdovky, spadl a hrozně se rozčílil „Já pořád padám.“ a tak jsem mu vysvětlila co dělat, aby nepadal.

A jaké to pro Vás je, když se mu něco nedaří a rozčiluje se?

No je hodně těžký to kočírovat jako, protože, když vidíte, když mu řeknete, ať něco nedělá a on prostě stejně to dělá, tak je to těžký no. Někdy se to podaří a někdy prostě jen mávneme rukou a necháme to bejt.

Seznam použitých zdrojů a literatury

Ackerman, J. P., & Dozier, M. (2005). The influence of foster parent investment on children's representations of self and attachment figures. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 26(5), 507-520.

Ainsworth, M. D. (1964). Patterns of attachment behavior shown by the infant in interaction with his mother. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*, 10(1), 51-58.

Ainsworth, M. D. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of medicine*, 61(9), 792-812.

Albus, K. E., Bates, B., Dozier, M., & Stoval, K. C. (2001). Attachment for infants in foster care: The role of caregiver state of mind. *Child development*, 72(5), 1467-1477.

Andries, C., Trogh, L., Vanderfaeillie, J., & Van Holen, F. (2012). The impact of foster children's behavioural problems on Flemish foster mothers' parenting behaviour. *Child & Family Social Work*, 17(1), 34-42.

Bariola, E., Hughes, E. K., & Gullone, E. (2012). Relationships between parent and child emotion regulation strategy use: A brief report. *Journal of Child and Family Studies*, 21(3), 443-448.

Barnett, D., Kidwell, S. L., & Leung, K. H. (1998). Parenting and Preschooler Attachment among Low-Income Urban African American Families. *Child development*, 69(6), 1657-1671.

Blankson, A. N., Leerkes, E. M., & O'Brien, M. (2009). Differential effects of maternal sensitivity to infant distress and nondistress on social-emotional functioning. *Child development*, 80(3), 762-775.

Belsky, J. (1999). Interactional and contextual determinants of attachment security. In J. Cassidy & P. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications*. (pp. 249-264). New York: Guildford Press.

- Bernbach, E., Grienberger, J., Levy, D., Locker, A., & Slade, A. (2005). Maternal reflective fiction, attachment, and the transmission gap: A preliminary study. *Attachment & Human Development*, 7(3), 283 – 298. Dostupné z http://reflectivecommunities.org/wp-content/uploads/2015/03/SladeGrienberger.intro_.study_-1.pdf
- Bowlby, J. (2005). *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. New York: Taylor & Francis.
- Bowlby, J. (2010). *Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- Bowlby, J. (2012). *Odloučení: kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: Retrospect and prospect. *Monographs of the society for research in child development*, 50(1/2) 3-35.
- Brisch, K. H. (2011). *Poruchy vztahové vazby: od teorie k terapii*. Praha: Portál.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by design and nature*. Cambridge: Harvard university press.
- Bowden, V. R., Friedman, M. M., & Jones, E. (2003). *Family nursing: Research, theory & practice*. (5th ed.) Upper Saddle River: Pearson.
- Bubleová, V. et al. (2013). *Základní informace o pěstounské péči a péči poručníka*. (2nd ed.) Praha: Středisko náhradní rodinné péče.
- Carr, S. J., Carr, T. S., & Dabbs, J. M. (1975). Mother-infant attachment: The importance of the mother's visual field. *Child Development*, 46(2), 331-338.
- Cassidy, J. (1999). The Nature of the Child's Ties. In J.Cassidy, P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*, 3-20. New York: The Guilford Press.
- Colin, V. L. (1996). *Human attachment*. New York: McGraw-Hill.
- Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.

Doyle, A. B., Karavalis, L., & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27(2), 153-164.

Emerson, P. E., & Schaffer, H. R. (1964). The development of social attachments in infancy. *Monographs of the society for research in child development*, 29 (3) 1-77.

Fonagy, P., Moran, G. S., Higgitt, A. C., Steele, M., & Steele, H. (1991). The capacity for understanding mental states: The reflective self in parent and child and its significance for security of attachment. *Infant mental health journal*, 12(3), 201-218.

Gabriel, Z., & Novák, T. (2008). *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada.

Gillernová, I. (2004). Způsoby výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek. *Psychologické dny*. Dostupné z <http://cmps.ecn.cz/pd/2004/texty/pdf/gillernova.pdf>

Gillernová, I. (2011). Změny rodičovských stylů výchovy v české rodině. In I. Gillernová, V. Kebza, & M. Rymeš, *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. (pp. 121-134). Praha: Grada.

Grietens, H., Knorth, E. J., Strijker, J., Van Andel, H. W., & Van der Gaag, R. J. (2014). Searching for effective interventions for foster children under stress: a meta-analysis. *Child & Family Social Work*, 19(2), 149-155.

Hautamäki, A., Hautamäki, L., Neuvonen, L., & Maliniemi-Piispanen, S. (2010). Transmission of attachment across three generations: Continuity and reversal. *Clinical child psychology and psychiatry*, 15(3), 347-354.

Helus, Z. (2007) *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.

Chen, F. (2015). Parents' and children's emotion regulation strategies in emotionally situated zones: A cultural-historical perspective. *Australasian Journal of Early Childhood*, 40(2), 107.

Kovařík, J., et al. (2004). *Náhradní rodinná péče v praxi*. Praha: Portál.

- Kulisek, P. (2000). Problémy teorie raného citového přilnutí (attachment). *Československá psychologie*, 44(5), 404-423.
- Matějček, Z. (1992). *Rodina a dítě v psychologickém poradenství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Matějček, Z. (1994). *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál.
- Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Praha: Karolinum.
- Matějček, Z., & Langmeier, J. (2011). *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.
- Matoušek, O. (1999). *Ústavní péče*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Matoušek, J. (2003). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.
- Megahead, A. H., & Lee, E. R. (2012). Adaptation to stress: a common model and method to facilitate within- and cross-cultural evaluation of foster families. *Journal of Comparative Family Studies*, 43 (5), 773-781.
- Molina, P., Pons, F., & Sala, M. N. (2014). Emotion regulation strategies in preschool children. *British Journal of Developmental Psychology*, 32(4), 440-453.
- Ivičičová, J., Novotný, P., Vondráčková, P., & Syrůčková, J. (2014). *Nový občanský zákoník: rodinné právo*. Praha: Grada.
- Orshan, S. A. (2008). *Maternity, newborn, and women's health nursing: comprehensive care across the lifespan*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins.
- Pizarro, V. K. (2011). Baumrind's Parenting style and Maccoby & Martin's Parenting Style Typologies. Scribd. Dostupné z <https://www.scribd.com/doc/49300379/Baumrind-s-Parenting-style-and-Maccoby-Martin-s-Parenting-Style-Typologies>
- Reichel, J. (2009). *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- Sobotková, I. (2010). *Psychologie rodiny*. Praha: Nakladatelství portál.
- Štefánková, Z. (2011). *Citová vazba a sociální adaptace v rané adolescenci*. (Disertační práce.) Dostupné z http://is.muni.cz/th/133652/fss_d/Stefankova_IS_system.pdf

- Šulová, L. (2004). Raný psychický vývoj dítěte. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012a). Vývojová psychologie: dětství a dospívání. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, M. (2012b). Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči. Praha: Středisko náhradní rodinné péče.
- Van Ijzendoorn, M. (1995). Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: a meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological bulletin*, 117(3), 387-403. Dostupné z https://www.researchgate.net/profile/Marinus_Van_IJzendoorn/publication/15420841_Adult_attachment_representations_parental_responsiveness_and_infant_attachment_A_meta-analysis_on_the_predictive_validity_of_the_Adult_Attachment_Interview/links/02e7e51d31393dc241000000
- Vrtbovská, P. (2010). O ztraceném dítěti o cestě do bezpečí: attachment, poruchy attachmentu a léčení. Tišnov: Scan.
- Wallin, J. V. (2007). Attachment in Psychotherapy. Dostupné z https://books.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=WPqznhWZspIC&oi=fnd&pg=PA1&dq=wallin+2007&ots=HjjxxaC_y6&sig=yHZtkGJ2vVOtbq9y8wflR5fEtEY&redir_esc=y#v=onepage&q=wallin%202007&f=false
- Weston, M., & Main, D. R. (1981). The quality of the toddler's relationship to mother and to father: Related to conflict behavior and the readiness to establish new relationships. *Child development*, 52(3) 932-940.
- Willerton, J. (2012). Psychologie mezilidských vztahů. Praha: Grada.
- Zezulová, D. (2012). Pěstounská péče a adopce. Praha: Portál.